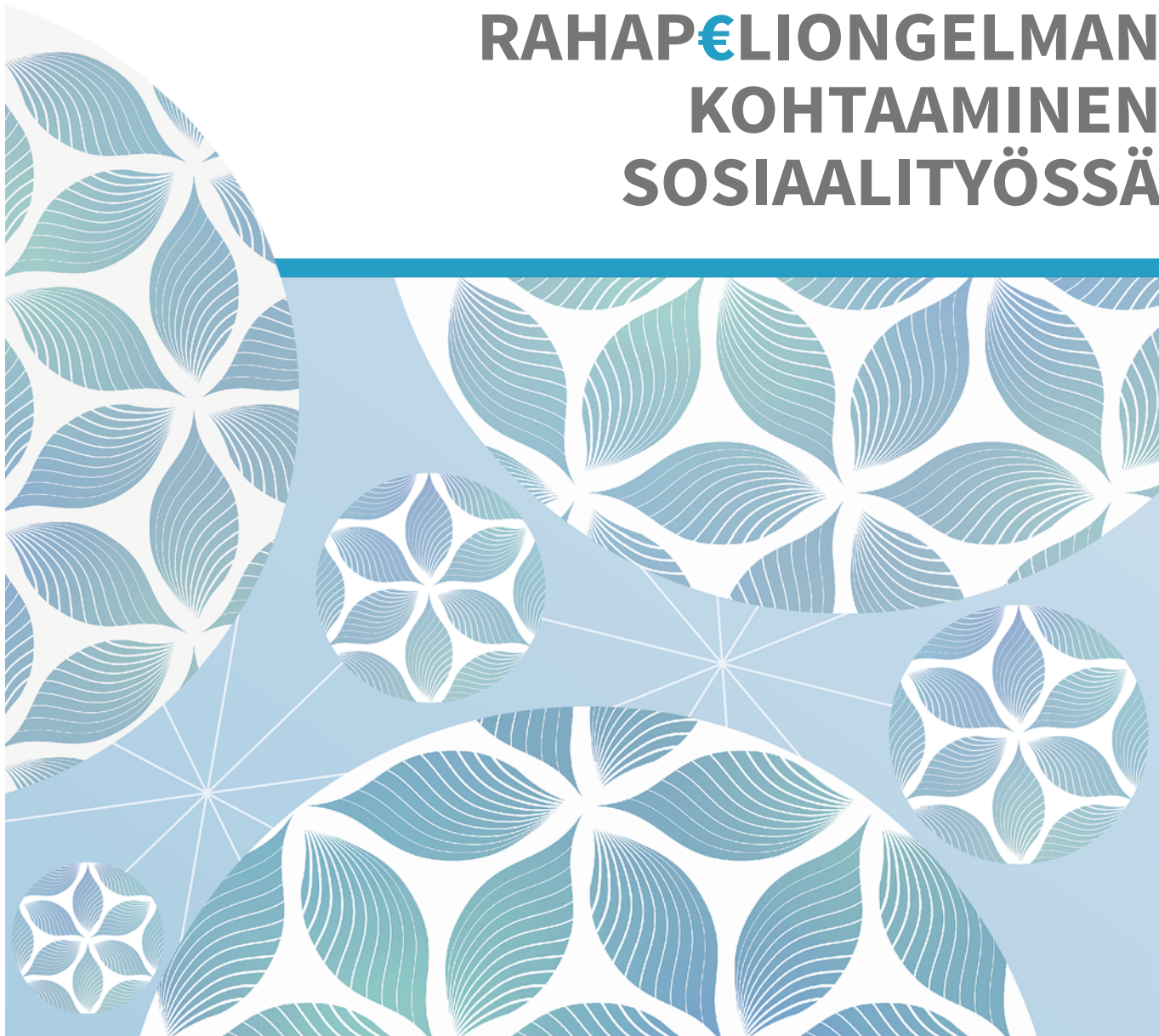

Terveyden ja
hyvinvoinnin laitos

RAHAP€LIONGELMAN KOHTAAMINEN SOSIAALITYÖSSÄ

PELIHAITAT • TUKIAINEISTO

Toimittajat: Johanna Järvinen-Tassopoulos ja Minna Kesänen

Kirjoittajaryhmä:

Pia Andersson
Corinne Björkenheim
Aleksi Blomqvist
Sari Castrén
Maria Heiskanen
Johanna Järvinen-Tassopoulos
Minna Kesänen
Katri Kytöpuu
Jenni Kämppi
Elisa Niklander
Paula Saikkonen
Riikka Salmelin
Inka Silvennoinen ja
Janne Typpi

Julkaisija: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos

Kielentarkastus: Taina Ruottinen, Sanataika

Graafinen suunnittelu ja taitto: Tiina Kuoppala, Graforma

Kuvitus: Tiina Kuoppala

ISBN 978-952-343-611-4 (paino)

ISBN 978-952-343-612-1 (verkko)

<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-612-1>

PunaMusta Oy

Helsinki 2021

Sisällys

Lukijalle	4
1 Sosiaalityö ja rahapeliongelma	7
2 Rahapeliongelman tunnistaminen ja erilaiset palvelutarpeet	9
2.1 Asiakkaan kohtaaminen, puheeksiotto ja palvelutarpeen arviointi.....	9
2.2 Erilaiset tuen tarpeet ja monialainen yhteistyö	11
2.3 Rahapeliongelman hoito- ja tukipalvelut	14
3 Rahapeliongelmaasta toipumisen tukeminen	17
3.1 Toipumisen prosessi ei ole suoraviivainen.....	17
3.2 Toipumisen osa-alueet.....	18
4 Erilaisten asiakasryhmien kohtaaminen	23
4.1 Nuoresta aikuiseksi rahapelaajaksi	23
4.2 Ikääntyminen ja rahapelaaminen.....	27
4.3 Vammaisuus ja rahapelaaminen	28
4.4 Kulttuurisen taustan huomioiminen	28
5 Rahapeliongelma ja läheiset	31
5.1 Rahapeliongelman vaikutukset läheisiin.....	31
5.2 Lapset ja lastensuojelu	32
5.3 Lähisuhdeväkivalta ja ongelmapelaaminen.....	33
5.4 Läheisen tukeminen.....	33
6 Rahapeliongelmaan liittyvä rakenteellinen sosiaalityö	35
6.1 Rakenteellinen sosiaalityö ja osallistumisen edistäminen	35
6.2 Sosiaalityö vertaisuuden edistäjänä	36
6.3 Stigman vähentäminen.....	38
6.4 Ongelmallista rahapelaamista koskevan tiedon tuottaminen.....	39
6.5 Palvelujen kehittäminen	41
Tukiaineistot	42
Kirjallisuutta	43

Lukijalle

Suomessa rahapelejä pelataan paljon ja niiden tarjonta on runsasta. Osalle pelaajista rahapelaaminen muuttuu ongelmaksi aiheuttaen erilaisia psyykkisiä, fyysisiä ja taloudellisia haittoja. Monet sosiaaliset ongelmat, kuten koulutuksen ja työelämän ulkopuolelle jääminen sekä mielenterveyteen ja päihteiden käyttöön liittyvät vaikeudet ovat usein myös yhteydessä rahapeliongelmaan.

Sosiaalialan ammattilaiset ovat avainasemassa rahapeliongelman tunnistamisessa, pelaamisen aiheuttamien haittojen vähentämisessä ja toipumisen tukemisessa. Sosiaalityöllä voidaan vaikuttaa myös rahapeliongelmaa tuottaviin ja ylläpitäviin rakenteisiin. Rakenteellisen sosiaalityön keinoin voidaan tuottaa tietoa, edistää osallisuutta, purkaa rahapeliongelmaan liittyvää stigmaa sekä parantaa palveluja.

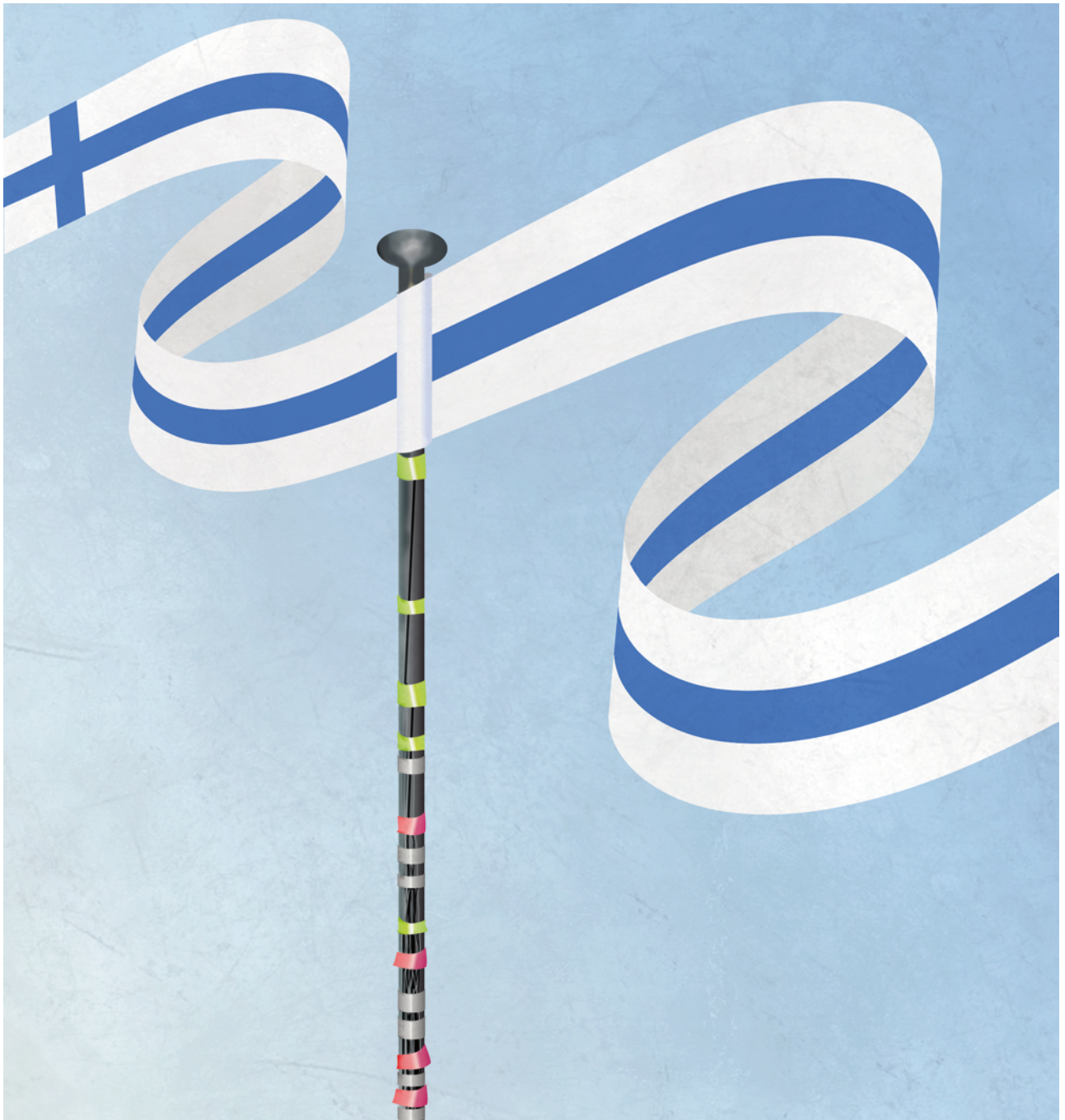
Tämä tukiaineisto on tarkoitettu sosiaalityöntekijöille sekä kaikille sosiaalialan ammattilaisille, jotka kohtaavat työssään ihmisiä, joille rahapelaaminen on ongelma.

Tässä aineistossa on

- tietoa rahapelaamisesta, pelaamisen aiheuttamista haitoista ja auttamisen keinoista
- tukea rahapelaamisen puheeksiottoon, palvelutarpeen arviointiin ja toipumisen edistämiseen
- asiakastyön ja rakenteellisen sosiaalityön keinoja rahapelaamisesta aiheutuvien ongelmien ratkaisemiseen

Sanastoa

RAHAPELIT	▶ Rahapelejä ovat esimerkiksi lotto, raha-automaattipelit, raaputusarvat ja vedonlyöntipelit.
RAHAPELAAMINEN	▶ Rahapelaaminen on pelaamista, jossa pelin voitto tai tappio on rahaa tai rahan arvoista.
RAHAPELIONGELMA	▶ Termiä rahapeliongelma käytetään yläkäsitteenä, kun puhutaan ongelmapelaamisesta ja rahapeliriippuvuudesta. Nämä kaksi luokkaa ovat toisensa poissulkevia.
ONGELMAPELAAMINEN	▶ Ongelmapelaaminen kuvaa rahapeliriippuvuutta lievempää tilaa, johon liittyy monia kielteisiä seurauksia, esimerkiksi terveysongelmia ja talousvaikeuksia.
RAHAPELIRIIPPUUUS	▶ Pakottava rahapelaamistarve, jota on hyvin vaikea hillitä. Henkilön elämää hallitsevat rahapelijaksot, jotka vahingoittavat hänen sosiaalisia, ammatillisia, aineellisia ja perheeseen liittyviä arvojaan ja sitoumuksiaan. Rahapelaamiseen liittyvät mielikuvat hallitsevat henkilön ajattelua. Rahapeliriippuvuus on rahapeli-ongelman vakavin muoto.
RISKITASON RAHAPELAAMINEN	▶ Riskitason rahapelaaminen tarkoittaa pelaamista, joka aiheuttaa yksittäisiä, lieviä haittoja ja edeltää usein rahapeliongelman kehittymistä.
RAHAPELIHAITAT	▶ Rahapelaamisen aiheuttamat kielteiset seuraukset yksilölle, yhteisölle ja yhteiskunnalle.

1

Sosiaalityö ja rahapeliongelma

Suomessa rahapelaaminen on hyvin yleistä. Lähes 80 prosenttia suomalaisista pelaa rahapelejä. Osalle rahapelit aiheuttavat eritasoisia ongelmia, ja riskitasolla rahapelejä pelaa 11 prosenttia suomalaisista. Riskitason rahapelaaminen tarkoittaa pelaamista, joka aiheuttaa yksittäisiä haittoja ja saattaa johtaa varsinaisen rahapeliongelman kehittymiseen. Suomalaisista 3 prosentilla eli noin 112 000 ihmisellä oli vuoden 2019 väestökyselyn mukaan rahapeliongelma. Peliongelman vakavin muoto, todennäköinen rahapeliriippuvuus, oli 1,4 prosentilla eli noin 52 000 suomalaisella. Läheisen peliongelma koskettaa noin 790 000:ää henkilöä.

Koulutuksen ja työelämän ulkopuolelle jääminen, taloudelliset vaikeudet sekä erilaiset mielenterveyden ongelmat ja päihdeongelmat ovat usein yhteydessä rahapeliongelmiin. Sosiaalityöntekijät työskentelevät tehtävissä, jossa kohdataan juuri yhtäaikaista ongelmia, ja sen vuoksi heillä on erityinen asema rahapeliongelman tunnistamisessa, rahapelaajien auttamisessa ja palveluverkoston rakentamisessa. Kaiken kaikkiaan haavoittuvimmassa asemassa olevat rahapelaajat tavataan usein sosiaalityössä. Rahapeliongelma osana sosiaalisten ja terveydellisten ongelmien kokonaisuutta muodostaa erityisen haasteen asiakkaille, sosiaalityölle ja palvelujärjestelmälle.

Ongelmallinen rahapelaaminen vaikuttaa sosiaalityön asiakkaiden arkeen, talouteen, sosiaalisiin suhteisiin ja verkostoihin, mielenterveyteen ja terveyteen sekä opiskeluun ja työntekoon. Ongelmallisesti pelaava läheisineen on vaarassa syrjäytyä monella tapaa. Mitä pienituloisemmasta perheestä on kyse, sitä vakavammin rahapelaaminen voi vaikuttaa perheen toimeentuloon ja arkielämään. Pienituloisuus yhdistettynä

velkaantumiseen johtaa helposti köyhyyteen ja sitä kautta asianomaisten eriarvoistumiseen. Köyhyys ja eriarvoistuminen koskevat perheessä myös lapsia.

Rahapeliongelmiin ehkäisemisessä yksilölähtöinen työ ei riitä – lisäksi on tunnistettava ja muutettava ongelmia aiheuttavia yhteiskunnallisia rakenteita ja käytäntöjä. Muutostyössä voidaan hyödyntää asiakastyössä syntyvää tietoa. Tiedon hyödyntäminen edellyttää kuitenkin sitä, että rahapelaamiseen liittyviä lievempiä ja vakavampia ongelmia tehdään näkyviksi kirjaamalla ja tilastoimalla niitä.

Sosiaalityöntekijöillä on yhteiskunnallista osaamista ja ymmärrystä yksilöiden taloudellisesti ja sosiaalisesti mutkistuneista tilanteista. Sosiaalityö, joka tarkastelee ilmiöitä niiden yhteiskunnallisessa kehyksessä, tarjoaa perinteisesti sellaisia valmiuksia ja työmenetelmiä, jotka hoidon rinnalla voivat tarjota kokonaisvaltaisia toimintamalleja rahapeliongelman lieventämiseen. Sosiaalialan ammattilaiset ovat avainasemassa sosiaalisten ongelmien ehkäisyssä ja vähentämisessä. Sosiaalityöllä voidaan sekä vaikuttaa rahapeliongelmiin tuottaviin rakenteisiin että auttaa ongelmien kanssa eläviä.

Sosiaalityöntekijöiden ymmärrystä auttamisen keinoista voidaan lisätä liittämällä rahapeliongelmiin liittyvä osaaminen sosiaalityön koulutusvaatimuksiin, tuottamalla sosiaalityöhön sopivaa materiaalia, liittämällä rahapeliongelma paikallisiin strategioihin ja tekemällä sosiaalityöhön liittyvää rahapelitutkimusta. Näillä keinoin voidaan myös parantaa rahapeliongelmiin kohtaavien pelaajien ja heidän läheistensä avunsaantia. Rahapeliongelmiin on yhteys moniin sosiaalisiin ongelmiin, mutta sosiaalityön roolia rahapeliongelmiin ratkaisemisessa on tutkittu vielä verrattain vähän.

2

Rahapeliongelman tunnistaminen ja erilaiset palvelutarpeet

Sosiaalityössä kohdataan hyvin erilaisissa tilanteissa ihmisiä, jotka pelaavat riskialttiisti tai ongelmallisesti. Rahapelaamisen määrä ja pelaamisesta aiheutuvat ongelmat vaihtelevat. Rahapeliongelma voi olla osa ongelmien kokonaisuutta tai ainut syy sosiaalityön avun tarpeelle. Rahapeliongelmalla on negatiivisia vaikutuksia asiakkaan arjessa selviytymiseen, terveyteen ja ihmissuhteisiin, ja siksi keskiössä on riskialttiin pelaamisen ja ongelman tunnistaminen mahdollisimman varhaisessa vaiheessa. Tarvittavan avun ja tuen laatu ja määrä ratkaistaan yhdessä asiakkaan kanssa.

2.1 Asiakkaan kohtaaminen, puheeksiotto ja palvelutarpeen arviointi

Asiakkaan palvelutarvetta arvioitaessa on tärkeää ottaa rahapeliongelma puheeksi ja pyrkiä tunnistamaan se varhain. Kun rahapeliongelman riski tunnistetaan, asiakas saa oikeaa tietoa rahapelaamisen aiheuttamista haitoista, ja silloin on myös mahdollista ehkäistä vakavampien ongelmien syntymistä. Rahapeliongelma voi olla monen sosiaalipalveluissa kohdattavan ongelman taustalla mutta jäädä kuitenkin piiloon, jos asiasta ei puhuta.

Rahapeliongelman tunnistaminen yhdessä asiakkaan kanssa auttaa oikean tuen ja avun järjestämisessä. Kun rahapelaaminen on ongelma, pelaaja todennäköisesti tarvitsee ohjausta ja rohkaisua löytääkseen sellaisen tuen muodon, joka hänen tilanteessaan parhaiten auttaa. Keskustelu siitä, että rahapeliongelma on mahdollista selvittää ja että talous- ja velka-asiat ovat järjestettävissä ja ihmissuhteiden luottamus on rakennettavissa uudelleen, luo toivoa siitä, että tilanne on ratkaistavissa. Joskus on myös helpottavaa tietää, ettei ole ainoa samanlaisessa tilanteessa oleva.

2.2 Erilaiset tuen tarpeet ja monialainen yhteistyö

Rahapeliongelmaan liittyy usein myös muita terveyttä ja hyvinvointia heikentäviä ongelmia: mielenterveyden ja fyysisen terveyden ongelmia, päihdeongelmia, talousongelmia ja muuta huono-osaisuuden kasautumista. Aina ei voida tunnistaa, ovatko muut ongelmat edeltäneet rahapeliongelmia vai johtuvatko ne rahapelaamisesta. Palvelutarvetta arvioitaessa on huomioitava laaja-alaisesti asiakkaan erilaiset tuen tarpeet.

Mielenterveysongelmat ovat varsin yleisiä ihmisillä, joilla on rahapeliongelma. Rahapeliongelma aiheuttaa usein esimerkiksi ahdistuneisuutta tai masennusta, mutta on myös mahdollista, että rahapelaaminen on alkanut ahdistuneisuudesta tai masennuksesta (ns. pakopelaaminen – pelaaminen aktivoi mielihyväjärjestelmää ja auttaa hetkeksi pakenemaan ikävää tunnetilaa). Myös kaksisuuntainen mielialahäiriö, aktiivisuuden ja tarkkaavuuden häiriö sekä persoonallisuushäiriöt saattavat esiintyä rahapeliongelman kanssa samanaikaisesti. Itsemurhariski, niin itsemurha-ajatukset kuin -yrityksetkin, liittyvät rahapeliongelmiin ja kietoutuvat yhteen mielenterveys- ja talousongelmien kanssa. Henkilöllä, jolla vakava masennus liittyy rahapeliongelmaan, on aina kohonnut itsemurhariski. Masennuksen hoito on turvattava ensin, ja kun itsemurhariski on arvioitu ja asiakkaan kokonaisvaltainen jaksaminen mahdollistaa rahapelaamisesta keskustelun, suunnitellaan hoito asiakkaan tarpeiden mukaisesti.

Riippuvuudet kietoutuvat usein yhteen. Ihmisellä, jolla on rahapeliongelma, on muita useammin myös **päihdeongelmia**. Sekä kansalliset että kansainväliset tutkimukset osoittavat, että etenkin nuorilla miehillä riskialtis alkoholin-

kulutus lisää riskiä pelata rahapelejä ongelmallisesti. Lisäksi riski pelata liikaa rahapelejä saattaa olla suurempi päihtyneenä, kun impulssikontrollo heikkenee ja mielihyvää tuottavan toiminnan hakeminen lisääntyy. Jotta rahapelaamisen voi saada hallintaan, on usein tarpeen lopettaa ensin ongelmallinen päihteidenkäyttö.

Talousvaikeudet liittyvät lähes aina rahapeliongelmiin. Talousongelmat voivat olla liiallisen pelaamisen syy tai seuraus. Rahapeliongelma on Suomessa yleisintä ja rahapelikulutus suurinta työttömällä, lomautetuilla, työkyvyttömyyseläkkeellä olevilla ja pitkäaikaisesti sairailta. Pienituloisilla pientenkin summien häviäminen rahapeleihin vaikeuttaa arjen sujumista. Toisaalta suuret tulot ja vakaa työasema mahdollistavat suurempien velkaongelmien syntymisen. Rahapelaamisen aiheuttamien talousongelmien selvittämiseen tarvittava tuki vaihtelee sen mukaan, millainen pelaajan työ- ja taloustilanne on.

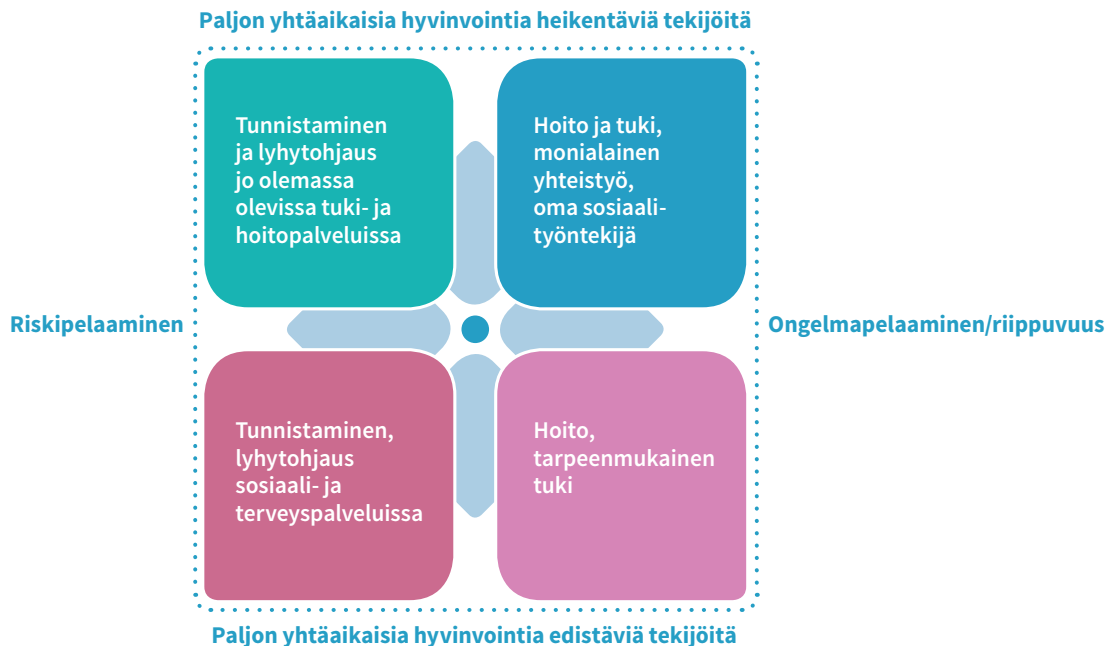
Rikollisuus voi kytkeytyä rahapelaamiseen kolmella tavalla: rahapelaamisen mahdollistamiseksi on tehty rikos (esim. rahan varastaminen tai kavallus), rahapelejä pelataan ja rikoksia tehdään ilman suoraa yhteyttä (esim. päihteidenkäytön yhteydessä) tai rahapelaaminen ja rikokset tehdään samassa sosiaalisessa ympäristössä. Vapausrangaistusta suorittavilla vangeilla rahapelaaminen ja rahapeliongelmat ovat huomattavasti muuta väestöä yleisempiä. Rahapelaamiseen suoraan liittyvät rikokset ovat pelaamisen rahoittamiseksi tehtyjä omaisuusrikoksia sekä vahingontekoja ja pahoinpitelyjä, jotka liittyvät esimerkiksi häviöihin.

Monialainen yhteistyö

Rahapeliongelmassa hoidon ja tuen tarpeet ovat yksilöllisiä ja avun tarve ratkaistaan yhdessä asiakkaan kanssa. Joskus riittää sosiaalityöntekijän tai muun sosiaali- ja terveydenhuollon työntekijän lyhyt ohjaus ja neuvonta tai rahapeliriippuvuuden hoito, joskus tarvitaan laaja-alaista ja pitkäkestoisista tukea ja apua.

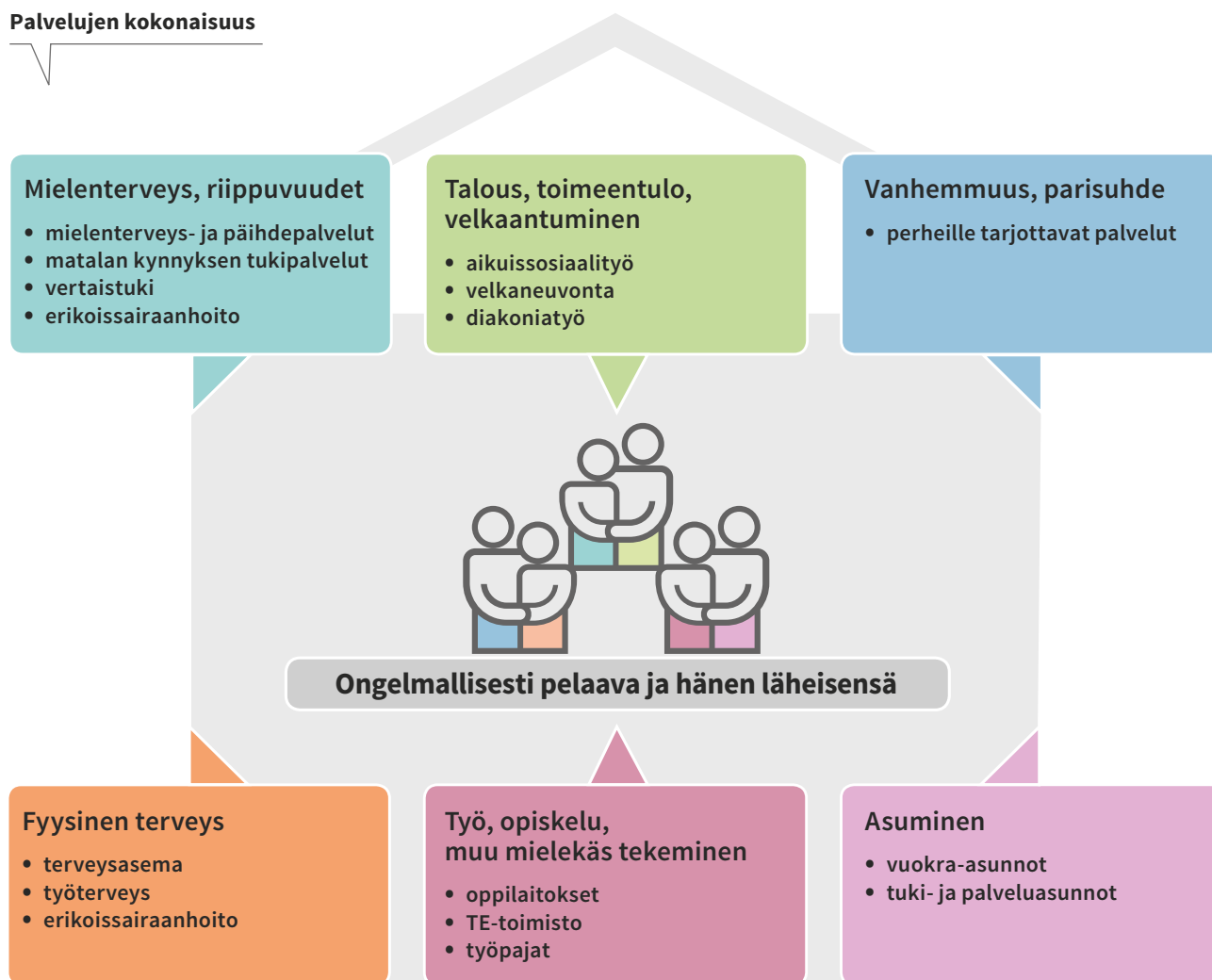
Erityisesti silloin, kun rahapeliongelma aiheuttaa vakavia haittoja tai se kietoutuu yhteen muiden hyvinvointia heikentävien ongelmien kanssa, tarvitaan tilanteen kokonaisvaltaista kartoittamista, erilaisia palveluja ja monialaista yhteistyötä. Vaikeimmissa tilanteissa tarvitaan oma sosiaalityöntekijä, joka koordinoi asiakkaan ja hänen läheistensä tarvitsemia palveluja.

Rahapeliongelman vakavuus, hyvinvointi ja erilaiset palvelutarpeet

Hoidon lisäksi voidaan tarvita tukea ja palveluja talouden selvittelyyn, lasten tilanteen turvaamiseen, parisuhteen hoitoon, työnteon tai opiskelun turvaamiseen, fyysisten oireiden hoitoon ja akuutin kriisitilanteen ratkaisemiseen. Sosiaalityöntekijä voi toimia monialaisessa yhteistyössä koordinoijana tai hoidon ja muiden palvelujen toteuttajana.

Palvelujen kokonaisuus

2.3 Rahapeliongelman hoito- ja tukipalvelut

Osa ongelmallisesti pelaavista toipuu itsenäisesti kokonaan ilman ulkopuolista apua, osa tarvitsee hoitoa ja tukea. Tarjolla on valtakunnallista tuki- ja hoitopalvelua verkossa sekä alueellisesti eri tavoin järjestettyä vertaistukea. Kunnissa rahapeliongelman avohoitoa tarjotaan useimmiten osana mielenterveys- ja päihdepalveluja.

Peluuri

Valtakunnallisen Peluurin sähköiset palvelut ovat saatavilla asuinpaikasta riippumatta. Auttava puhelin ja chat auttavat ja neuvovat niin pelaajia ja läheisiä kuin ammattilaisiakin. Verkossa toimii pelaajille OmaPeluri, jossa saa työntekijän tukemaa vertaistukea. Puhelin- ja verkkoterapiaohjelma Peli poikki on kahdeksan viikon mittainen ohjelma, jossa terapeutin tuella tehdään tehtäviä ja käydään omaa tilannetta läpi.

Vertaistuki

Monia auttaa vertaistuki. Muiden kokemusten kuuleminen avaa näkökulmia myös oman tilanteen ymmärtämiseen. Vertaistukea on tarjolla sekä pelaajille että läheisille kuntien ja järjestöjen järjestämänä, niin perinteisessä ryhmämuodossa kuin verkon keskustelualustoillakin. Joissain kunnissa keskusteluapuun on otettu mukaan myös kokemusasiantuntijoita.

JACK

Avohoito

Avohoidossa tarjotaan apua pelaajille ja heidän läheisilleen, yksin tai yhdessä. Hoidon tavoite määritetään ja hoitosuunnitelma tehdään yhdessä asiakkaan kanssa. Tavoitteena voi olla joko rahapelaamisen vähentäminen tai lopettaminen. Pelaamisen vähentäminen voi olla realistinen tavoite varsinkin niille, jotka eivät ole valmiita lopettamaan pelaamista kokonaan.

Laitohoito

Kun avohoidon palvelut eivät ole riittäviä tai tarkoituksenmukaisia, on laituskuntoutus tarpeen. Laituskuntoutusta voidaan tarvita silloin, kun rahapelaamisen aiheuttamat ongelmat ovat vakavia, asiakkaalla on useita rinnakkaisia muita ongelmia tai hän on vaaraksi itselleen tai läheisilleen. Laituskuntoutuksen tarvetta arvioivat asiakas ja avohoidon työntekijä yhdessä.

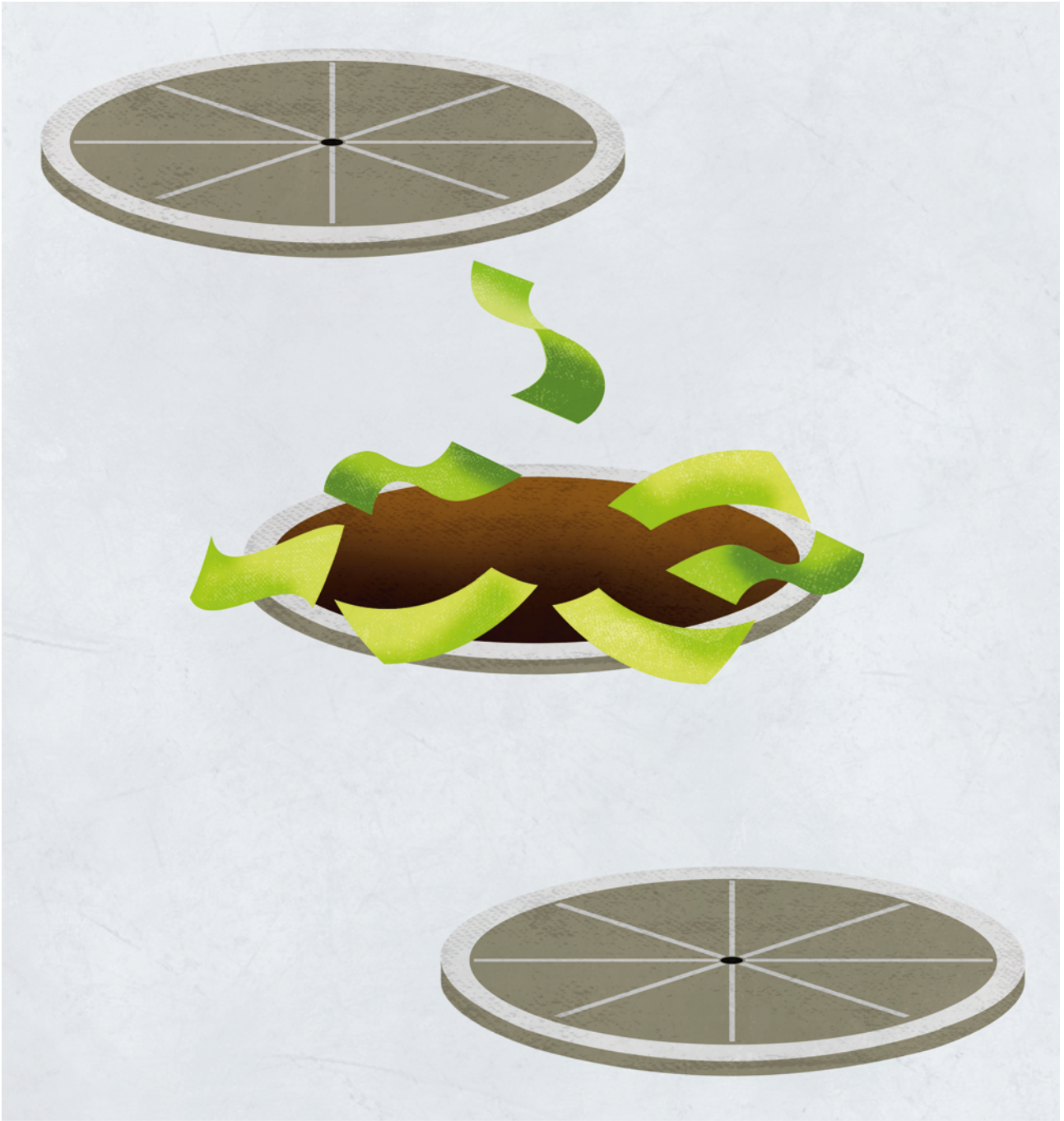
Vaikuttavat hoitomenetelmät

Suomessa ei ole virallista hoitosuositusta rahapeliriippuvuuden hoitoon, mutta tutkituimmat ja suositellut hoitointerventiot ovat *motivoiva haastattelu* ja *kognitiivinen käyttäytymisterapia*. Niiden on todettu vähentävän rahapelaamista ja lieventävän ongelmaan liittyviä oireita.

Motivoivassa haastattelussa asiakkaan usein ristiriitaista suhtautumista muutokseen pyritään selkeyttämään ja samalla vahvistetaan asiakkaan halua muuttaa tilannettaan. Kognitiivinen käyttäytymisterapia sisältää esimerkiksi psykoedukaatiota ja kognitiivista uudelleenrakennusta, joilla korjataan pelaamiseen ja voittamisen satunnaisuuteen liittyviä virheellisiä uskomuksia. Kognitiivisessa käyttäytymisterapiassa analysoidaan riskitilanteita ja harjoitellaan hallinta- ja selviytymiskeinoja, ongelmanratkaisua, sosiaalisia tilanteita sekä kommunikaatiota. Tärkeää on myös opetella hallitsemaan rahapelaamiseen liittyviä ärsykeitä sekä kehittää itsetuntoa ja rentoutumisen taitoa. Usein on tarpeen myös keksiä korvaavaa tekemistä sekä keinoja taloudellisen tilanteen hallintaan.

Erilaisia uusia hoitomuotoja ja vanhojen yhdistelmiä kehitetään jatkuvasti. Esimerkiksi *mindfulness*, meditaatioon perustuva tekniikka tietoisuuden kasvattamiseksi, on vähentänyt pelaajien stressiä ja parantanut elämänlaatua. Lääkehoitoa rahapeliriippuvuuteen tutkitaan, mutta suositeltua lääkehoitoa ei vielä ole.

Rahapeliongelmaasta toipumisen tukeminen

Kapeimman määritelmän mukaan rahapeliongelmaasta toipumisella tarkoitetaan sitä, että haittoja aiheuttava pelaaminen loppuu. Nykyisin kuitenkin ajatellaan, että toipuminen koostuu monesta osatekijästä, joista pelaamiskäyttäytymisen muutos on yksi. Haittoja aiheuttavan pelaamisen lopettaminen on edellytys sille, että toipumisen on mahdollista alkaa. Pelirutiinien muuttaminen ja etenkin pelaamatta jättäminen ei kuitenkaan ole helppoa, ja pelaamisen lopettaminen on siksi myös toipumisen päämäärä tai ainakin välietappi.

Päihde- ja mielenterveysongelmien hoidossa korostuu yhä enemmän toipumisorientaation viitekehys, jossa keskiössä ovat esimerkiksi toivo ja osallisuus sekä ymmärrys siitä, että toipumiseen kuuluu askelia sekä eteenpäin että taaksepäin. Viitekehys sopii hyvin myös rahapeliongelmaista toipumiseen. Toipumisen lähtökohtana on rahapelikäyttäytymisen muuttaminen, mutta sen lisäksi toipuminen tarkoittaa myös merkityksellistä elämää pelaamisen ulkopuolella, vaihtoehtoista tekemistä, sosiaalisten suhteiden (jälleen)rakentamista, taloudellisen tilanteen vakauttamista ja terveyden edistämistä.

Rahapeli-riippuvuudesta irti pääseminen edellyttää ongelmia aiheuttavan toiminnan lopettamista ja psykologisten, tunteisiin sekä oppimiseen liittyvien prosessien ymmärtämistä. Onkin siis tarkoituksenmukaista, että rahapeli-riippuvuuden hoitomuodot tavoittelevat esimerkiksi pelaajan motivaation vahvistamista, haitallisten pelitilanteiden tunnistamista ja virheellisten uskomusten oikaisemista. Rahapeliongelma on myös usein syviä vaikutuksia pelaajan arkeen, talouteen ja ihmissuhteisiin, ja siksi on tärkeää tarkastella tilannetta myös laajemmin.

3.1 Toipumisen prosessi ei ole suoraviivainen

Rahapeliongelmaasta toipuminen ei etene lineaarisesti ongelman tunnistamisesta toipumiseen vaan pitää sisällään erilaisia jaksoja, joissa pelaaminen on ja ei ole läsnä pelaajan elämässä. Vaikka rahapeliongelmaasta toipuminen ei ole samaan tapaan selkeä tapahtuma kuin sairaudesta paraneminen, on siitä myös pysyvä toipuminen mahdollista. Kun työntekijä kohtaa asiakkaan, jolla on ongelmia rahapelaamisen kanssa, hän ei voi etukäteen tietää tai ennustaa, millainen toipumisprosessista tulee.

Rahapelaamisen määrä, rahapeliongelman vakavuus ja niiden rooli elämässä vaihtelevat. Jotkut saattavat pelata vain vähän liikaa ja saada rahapelaamisen hallintaan tarkastelemalla lyhyesti pelaamisen vaikutusta elämäänsä. Toisilla voi olla takanaan pitkä rahapelihistoria, josta on aiheutunut vakavia arkea ja hyvinvointia heikentäviä ongelmia.

Myös toipumisen edellytykset ja pelaajan toipumispääoma vaihtelevat. Toipumispääomalla tarkoitetaan niiden sisäisten ja ulkoisten resurssien laajuutta ja syvyyttä, jotka auttavat toipumisessa alkuun ja tekevät siitä pysyvää. Toipumispääoman osa-alueita ovat sosiaalinen, fyysinen, inhimillinen ja kulttuurinen pääoma. Rahapelaamisen hallintaan saaminen, toipumisen alkaminen ja sen pysyväksi tekeminen etenevät eri tilanteissa hyvin eri tavoin.

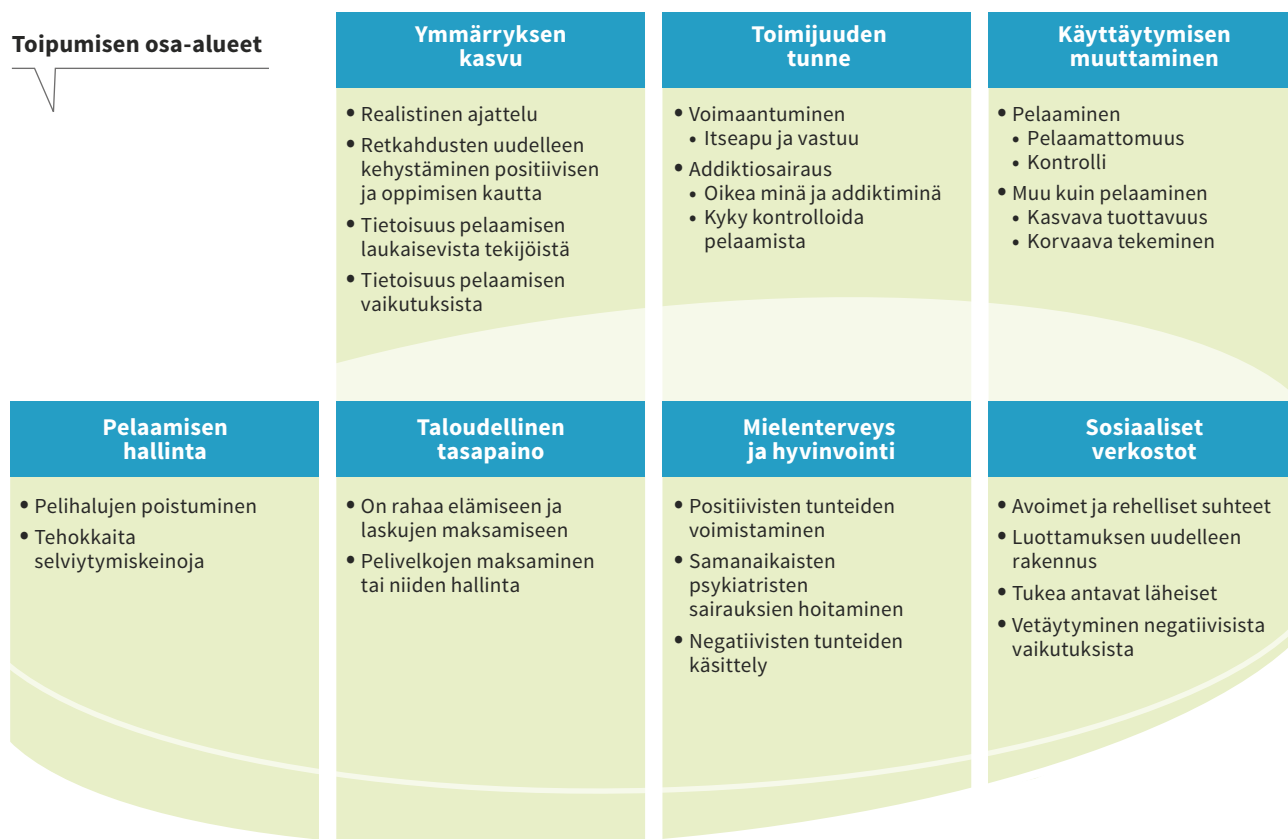
Useimmilla pelaajilla toipumisen eri vaiheisiin kuuluu myös rahapelaamisen määrän vaihtelu: välillä pelataan enemmän ja välillä vähemmän, joskus pelaaminen lopetetaan kokonaan

ja aloitetaan taas uudelleen. Uudelleen aloittaminen sen jälkeen, kun pelaamisen on kerran saanut loppumaan, voi tuntua pelaajasta musertavalta. Tämä ns. retkahdus on tärkeää ottaa osaksi toipumista, ei syyllisyyden tai häpeän lähteeksi.

Moni rahapelaaja päätyy lopettamaan pelaamisen kokonaan. Jotkut saattavat jatkaa sellaista pelaamista, josta ei aiheudu haittoja, ja jotkut pyrkivät vähentämään pelaamisesta aiheutuvia haittoja. Jos pelaaminen vähentyy, vaikka vähänkin, asiakkaalle jää enemmän rahaa käyttöön ja pelaamattomuuden hyvät puolet saattavat tulla näkyviksi.

3.2 Toipumisen osa-alueet

Rahapeliongelma toipuminen tarkoittaa tilanteen parantumista monilla eri osa-alueilla. Toipumisessa voidaan tunnistaa seitsemän oluttuvuutta. Näitä oluttuvuuksia ovat ymmärryksen kasvu, toimijuuden tunne, käyttäytymisen muuttaminen, sosiaaliset verkostot, mielenterveyden ja hyvinvoinnin vahvistaminen, taloudellinen tasapaino ja pelaamisen hallinta. Sosiaalityöntekijä voi tukea rahapeli-ongelmasta toipuvaa näillä kaikilla osa-alueilla.

Lähde: Pickering ym. 2020.

Ymmärryksen kasvu

Ongelman huomaaminen ja myöntäminen ovat toipumisen edellytys, ja itsetutkiskelu ja omien ajatusten ja käyttäytymisen kriittinen tarkasteleminen on tärkeää läpi toipumisprosessin. Tieto siitä, mitä rahapelaaminen aiheuttaa ja mitkä tekijät laukaisevat pelaamisen, auttavat sen hallinnassa. Virheelliset uskomukset ja ajatusvääristymät esimerkiksi onnen ja taidon suhteesta tai todennäköisyyksistä rahapeleissä on tärkeää korjata. Rahapelaamisen aloittaminen uudelleen lopettamisen jälkeen on hallittavissa oleva takaisku ja tavalinen osa toipumista eikä merkitse pysyvää epäonnistumista.

Toimijuuden tunne ja pelaamisen hallinta

Toipumisen etenemisen kannalta on merkittävää, että pelaajalla on ”toimijuuden tunne”: hän toimii aktiivisesti pelaamiseen liittyvissä päätöksissä ja toipumisessa ja tuntee vastuuta toimistaan. Jos toimijuuden tunne on heikko, pelaaja saattaa pitää riippuvuutta sairautena, jolle hänen on vaikea itse tehdä mitään. Oma-apu, erityisesti tiedon etsiminen, johtaa tietoiisiin päätöksiin.

Pelaaja voi vahvistaa toimijuuden tunnettaan valitsemalla käyttöönsä keinoja, jotka rajoittavat pelaamista ja hillitsevät halua pelata. Näitä ovat muun muassa pelipaikkojen välttäminen esimerkiksi ennakoimalla liikkumisreittejä, pelitilien sulkeminen, pelaamistarvetta herättävien ärsykkeiden ja tilanteiden tunnistamisen opettelu, rahapelipäiväkirjan pitäminen ja lyhyiden tavoitteiden omaksuminen (esimerkiksi päivä pelaamatta).

Käyttäytymisen muuttuminen

Toipuminen edellyttää käyttäytymisen muuttamista sekä rahapelaamisessa että muilla elämänalueilla. Rahapelaamisen merkittävä vähentäminen tai sen kokonaan lopettaminen on toipumisen ydintekijä. Monien pelaajien mielestä täysi pelaamattomuus on oman toipumisen kannalta ratkaisevan tärkeää, mutta on niitäkin, jotka voivat pelata kontrolloidusti. Koska pelaaminen vie elämästä paljon aikaa, sen lopettamisen jälkeen elämä voi tuntua tyhjältä. Jotta tilalle löytyisi merkityksellistä korvaavaa toimintaa, on pohdittava, mikä elämässä on tärkeää.

Mielenterveyden ja hyvinvoinnin vahvistaminen

Liiallinen rahapelaaminen usein horjuttaa arjen hyvinvointia monin tavoin. Arjen perusasiat jäävät hoitamatta, ja päivärhythmi voi mennä sekaisin. Kun rahapelaaminen vie paljon aikaa, usein myös rentoutumisen ja levon tarpeet kärsivät.

Kun arki ei suju, ongelmat usein kasautuvat ja heijastuvat työhön ja kouluun. Arjen sujumattomuus, taloudelliset paineet, pelaamisen himo ja muut ongelmat (kuormittunut mieli) vaikuttavat myös ajatteluun, päättely- ja ongelmanratkaisukykyyn sekä muistiin ja oppimiseen.

Mielenterveyden ja hyvinvoinnin vahvistaminen edistää rahapeliongelma- toipumista. Pelaajalla voi olla muitakin kuin pelaamiseen liittyviä ongelmia, esimerkiksi ahdistusta ja psykiatrisia sairauksia, ja niiden hoitaminen on hyvin tärkeää. Häpeän ja stigman väheneminen ja terveen minäkuvan muodostuminen luovat pohjaa kestäväälle toipumiselle.

Sosiaaliset verkostot

Rahapeli-ongelma salataan usein läheisiltä ja muilta ihmisiltä. Se voi johtaa eristäytymiseen, kapeuttaa sosiaalisia suhteita ja altistaa yksinäisyydelle. Toipumisessa sosiaalisten verkostojen tuki on kuitenkin tärkeää. Rahapelaamisen myötä menetettyjen sosiaalisten suhteiden, roolien ja aktiviteettien uudelleen löytäminen tukee toipumista. Jotkut pelaajat saattavat jossain kohtaa toipumista haluta tehdä vastapalveluksen yhteisölleen auttamalla esimerkiksi muita rahapeli-ongelmia kohdanneita.

Taloudellinen tasapaino

Rahapelaajan taloudelliset ongelmat alkavat usein siitä, että hän pelaa yli varojensa. Hallitsemattoman rahapelaamisen ylläpitämiseksi turvaututaan lainarahaan ja helposti saatavilla oleviin pikavippeihin. Kymmenen viime vuoden aikana erityisesti pikavipit ovat tarjonneet rahapelaajille korkeakorkoisen tavan rahoittaa kiihtyvää ja haitallista rahapelaamista. Muita keinoja hankkia rahaa ovat kulutusluotot, pankkilainat, luottokortit ja lainat yksityishenkilöiltä. Pelikierteen synnyttämässä rahantarpeessa rahapelaajalta voivat jäädä vuokrat, asuntolainan lyhennykset ja sähkölaskut maksamatta sekä ruoat ja lääkkeet ostamatta.

Taloudellinen tasapaino on yksi toipumisen lopputulos. Kun rahaa ei enää kulu pelaamiseen, voi sitä käyttää arjen menoihin. Rahapelaaminen saattaa johtaa velkaantumiseen, ja osa toipumista on palvelkojen hallitseminen ja takaisin maksaminen. Rahan riittämisen suunnitteleminen ja niukkuudessa eläminen ovat tärkeitä toipumisen osa-alueita. Taloudelliseen toipumiseen ja taloudellisen tasapainon saavuttamiseen pelaaja saattaa tarvita erilaisia tuen muotoja.

Ylivelkaantuneiden asiakkaiden kanssa voidaan yhdessä selvittää velkatilannetta, keskustella ulosotosta ja tukea asiakasta ottamaan yhteyttä talous- ja velkaneuvontaan tai Takuusäätiöön. Moni rahapelaamisen vuoksi velkaantunut tarvitsee henkistä tukea velkojen ja velkojien kohtaamiseen, vaikka tietäisikin käytännössä, mistä apua on saatavilla. Talous- ja velkavaikeuksien selvittäminen on tärkeää, mutta ensisijaista on pelaamisen saaminen hallintaan. Jos pelaaminen ei lopu, ei taloustilanteen järjestely paranna tilannetta.

Talousvaikeudet ja ylivelkaantuminen vaikuttavat arjen sujuvuuteen, ja ne saattavatkin olla päällimmäisenä pelaajan ajatuksissa, kun tilannetta ryhdytään selvittämään. Eri palvelujen välinen yhteistyö on tärkeää, jotta pelaajan ja hänen perheensä tilanne voidaan rauhoittaa esimerkiksi asunnon ja välttämättömien tarpeiden osalta ja on mahdollista keskittyä rahapelaamisen lopettamiseen.

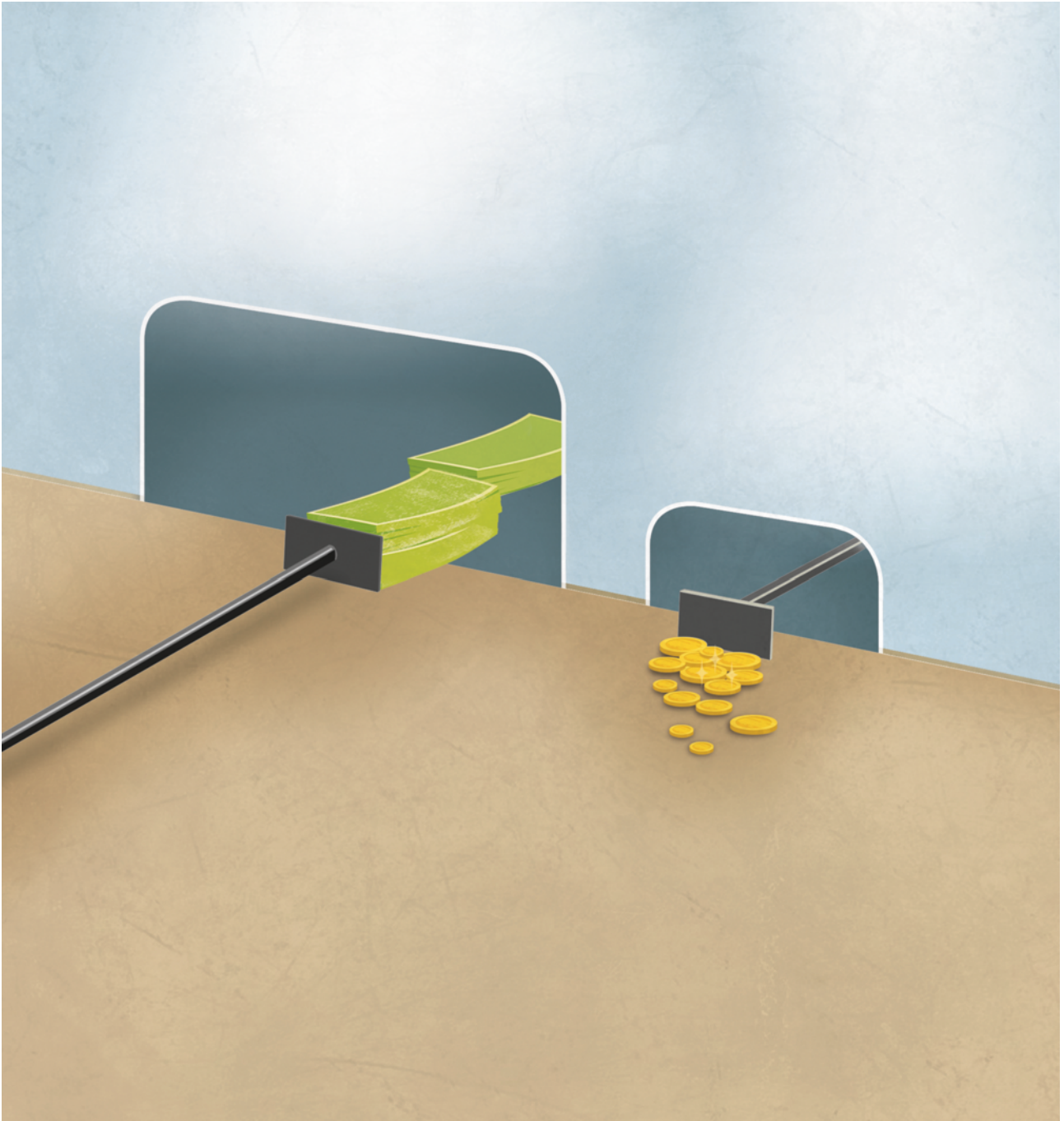
Arjen raha-asioiden uudelleenjärjestelyn apuna voi käyttää erilaisia työkaluja. Toivottomuuden tunnetta saadaan hälvennettyä laskemalla tulot ja menot ja osoittamalla, että pelaamisen lopettamisen jälkeen rahaa jää enemmän käteen kuin aiemmin, vaikka velkojen maksu alkaisikin. Jotkut saat-

tavat tarvita apua pelaamisen vuoksi vinoon menneiden rahakäsitysten oikaisemiseen: mikä on kallista, mikä on halpaa, mikä paljon, mikä vähän. Niukkuudessa elämisestä voi keskustella, samoin siitä, millaista on elää arkea, jota pelivelkojen takaisinmaksu raamittaa mahdollisesti vuosien ajan.

Asiakkaan talouden hallinta onnistuu parhaiten, kun yhdessä asiakkaan kanssa etsitään juuri hänelle sopivat keinot rajoittaa rahapelaamista. Rahapelaamista voi rajoittaa

- asettamalla rajan pelaamiseen käytettävälle rahalle ja ajalle
- päättämällä, ettei rahaa voi enää lainata pelaamiseen
- välttämällä pelipaikkoja
- antamalla talousasiat läheisen hoidettaviksi
- välttämällä erityisen riskipitoisten rahapelien pelaamista (esim. nopeatempoiset pelit)
- asettamalla pelikieltoja
- tunnistamalla pelaamistarvetta herättävät ärsykkeet ja vaaratilanteet
- sulkemalla nettiyhteydet ja pelitilit
- pitämällä rahapelipäiväkirjaa.

4

Erilaisten asiakasryhmien kohtaaminen

Rahapelaaminen ja rahapeliongelmat liittyvät erilaisiin elämänvaiheisiin ja ihmisten yksilöllisiin tilanteisiin monin tavoin. Nuorena aloitettu rahapelaaminen altistaa rahapeliongelmille, ja siksi rahapelaaminen on kielletty alle 18-vuotiailta. Myös ikääntymiseen voi liittyä tekijöitä, jotka altistavat rahapeliongelmille. Lisäksi erilaiset vammat ja sairaudet vaikuttavat hoidon ja tuen järjestämiseen. Kulttuurinen tausta voi vaikuttaa rahapelaamiseen suhtautumiseen, rahapeliongelman syntyyn ja avun hakemiseen.

4.1 Nuoresta aikuiseksi rahapelaajaksi

Suomessa rahapelaaminen on kielletty alaikäisiltä. Aiemmin rahapelejä saivat pelata 15-vuotiaat ja sitä nuoremmat perheenjäsenen seurassa, mutta vuonna 2011 alaikäraja nousi 18 vuoteen. Erilaisten nuoria koskevien tutkimusten mukaan (Kouluterveyskysely, ESPAD-koululaiskysely ja Nuorten terveystapatutkimus) alaikäiset pelaavat rahapelejä edelleen, ikärajasta huolimatta.

► **Tässä luvussa nuorilla tarkoitetaan nuorisolain mukaisesti alle 29-vuotiaita henkilöitä.**

Mitkä tekijät vaikuttavat rahapelaamisen aloittamiseen?

Syitä nuorten rahapelaamiseen on monia: muun muassa rahapelaamisesta nauttiminen, halu hankkia rahaa, jännitys, sosiaalinen osallistuminen, rentoutuminen, arkisista ongelmista irrottautuminen, itsensä tunteminen vanhemmaksi, masentuneisuuden lievittäminen ja yksinäisyydestä selviäminen.

Vanhempien rahapelaamisen on todettu vaikuttavan siihen, kuinka yleisesti nuoret aloittavat rahapelaamisen. Vanhemmat eivät välttämättä ymmärrä suojata nuorta rahapelaamiselta, koska he eivät tiedä siihen liittyvistä riskeistä tai sen haitallisuudesta. Aiempi alaikäisten rahapelaamisen salliva kulttuuri voi olla vielä monen vanhemman mielessä.

Myös kavereiden antama esimerkki voi innostaa nuoria pelaamaan. Rahapelaamiseen tutustutaan usein kauppojen ja kioskien rahapeliautomaateilla sekä korttipeleissä koulun välitunneilla ja kodeissa. Vanhemmat voivat joskus suhtautua suojelempaan nuorten keskinäiseen rahapelaamiseen kuin vaikkapa verkkopelaamiseen (esimerkiksi rooli- ja ammuntapelejä), johon voi myös liittyä rahankäyttöä.

Nuorten ongelmallinen rahapelaaminen

Rahapelaamiseen liittyy olennaisesti riskinotto. Jos nuori suhtautuu myötämielisesti riskinottoon eikä tunne huolta pelien kustannuksista ja haitoista, pelaaminen saattaa käydä liian houkuttelevaksi. Pikkuhiljaa siihen alkaa kuluu yhä enemmän rahaa ja aikaa, eikä kyse ole enää pelkästä ajanvietteestä.

Nuoret voivat myös säädellä kielteisiä tunteitaan ja paeta arjen ongelmia tai rankkoja kokemuksia pelaamalla rahapelejä.

Seuraavat asiat saattavat kertoa nuoren ongelmapelaamisesta:

- rahapelaamisen suosiminen muiden harrastusten sijaan
- halu pelata rahasta vanhempien tai kavereiden kanssa
- jatkuva rahapelaamisesta puhuminen
- rahan varastaminen vanhemmilta tai heiltä saadun rahan käyttäminen rahapelaamiseen
- koulutyön ja opiskelumotivaation heikkeneminen
- aiemman kaveripiirin vaihtuminen rahasta pelaaviin kavereihin.

Ongelmapelaaminen on yleisempää poikien kuin tyttöjen keskuudessa, ja 18–25-vuotiailla nuorilla miehillä on enemmän rahapeliongelmaa kuin vanhemmilla ikäryhmillä. Ongelmallisesti pelaavat nuoret saattavat kärsiä masennuksesta ja mielialahäiriöistä, ahdistuneisuudesta ja persoonallisuushäiriöistä, ja he voivat ajautua tekemään laittomuuksia. Nuorilla voi myös esiintyä itsetuhoisuutta (itsemurhan ajattelua ja itsemurhayrityksiä) ongelmapelaamisen takia. Nuorten ongelmapelaamisella on myös todettu olevan yhteys päihitteiden käyttöön ja tupakointiin.

Lapsuudenaikainen kaltoinkohtelu (fyysinen ja henkinen väkivalta sekä laiminlyönti) voi olla yhteydessä riski- ja ongelmapelaamiseen. Ahdistavat kokemukset saattavat ohjata nuoret käyttämään tehottomampia selviytymiskeinoja, minkä vuoksi he voivat valita ongelmiansa käsittelykeinoksi rahapelaamisen.

Nuorten ongelmallisen rahapelaamisen ehkäisy

Nuorten rahapelaamista ohjaa keskeisesti kaikkia rahapelejä koskeva 18 vuoden ikäraja. Ikäraja on ehdoton ja koskee myös rahapelaamista vanhemman seurassa. Ikäraja ja sen rinnalla ikärajavaltvonta ovat tärkeimmät keinot, joilla pyritään ehkäisemään nuorten rahapelihaittoja. Arpajaislaissa kielletään markkinoinnin kohdistaminen alaikäisiin, mutta rahapeliin markkinointi kuitenkin tavoittaa myös heidät kaupoissa, kaduilla, sosiaalisessa mediassa, televisiossa (ulkomaisilla maksullisilla kanavilla) ja verkossa.

Erilaiset yksilölliset ja ulkoiset voimavarat voivat edistää nuorten pelaamattomuutta ja ehkäistä rahapelaamisen muuttamista ongelmalliseksi. Yksilöllisiä voimavaroja ovat hyvä itsetunto, sosiaaliset taidot, selviytymiskeinot, elämänhallinnan tunne ja tiedolliset valmiudet. Ulkoisia voimavaroja ovat vanhempien tuki ja valvonta, ystävät ja harrastukset sekä yhteiskunnan myönteistä nuoruusiän kehitystä edistävät organisaatiot.

Selviytymiskyvyn eli resilienssin on katsottu olevan yhteydessä mielenterveyteen, ja sillä on tärkeä rooli mielenterveysongelmien ehkäisyssä. Selviytymiskykyisillä nuorilla on kyky ratkaista ongelmia. Vastoinkäymisiä kohdatessaan he tietävät, kuinka toimia, eivätkä he käytä esimerkiksi päihteitä selviytyäkseen. Tällaiset nuoret ovat myös sosiaalisesti osaavia ja itsenäisiä, ja heillä on jonkinlainen päämäärä elämässä. Selviytymis- ja ongelmanratkaisutaidot voivat toimia puskurina myös rahapelaamisesta aiheutuvia haittoja vastaan.

Sosiaalityöntekijä voi tarvittaessa hyödyntää Rahapelitestiä (SOGS-RA), jonka avulla voi yhdessä nuoren kanssa tarkastella rahapelaamisen tuomia ongelmia ja arvioida muutoksen ja tuen tarvetta.

Rahapelitesti nuorille (SOGS-RA)

1. Mitä seuraavista rahapeleistä olet pelannut elämäsi aikana? *(luettelo rahapeleistä)*
2. Mikä on suurin summa, jonka olet käyttänyt rahapelaamiseen viimeisten 12 kuukauden aikana?
3. Pelaavatko vanhempasi rahapelejä? *(kyllä/ei, toinen/molemmat)*
4. Pelaavatko vanhempasi sinun mielestäsi liikaa? *(kyllä/ei, toinen/molemmat)*
5. Miten usein viimeisten 12 kuukauden aikana olet palannut toisena päivänä pelaamaan voittaaksesi häviämäsi summan takaisin?
6. Oletko koskaan viimeisten 12 kuukauden aikana sanonut, että olet voittanut rahaa pelissä, vaikka oikeasti oletkin hävinnyt?
7. Onko rahapelaamisesi viimeisten 12 kuukauden aikana aiheuttanut riitaa kotona tai ongelmia töissä tai koulussa?
8. Oletko koskaan viimeisten 12 kuukauden aikana pelannut enemmän kuin olit aikonut?
9. Onko joku viimeisten 12 kuukauden aikana arvostellut sinua rahapelaamisesi vuoksi tai sanonut, että sinulla on peliongelma (riippumatta siitä, mitä mieltä itse olet)?
10. Oletko viimeisten 12 kuukauden aikana voinut huonosti sen vuoksi, miten paljon rahaa olet käyttänyt tai mitä tapahtuu, kun pelaat?
11. Oletko viimeisten 12 kuukauden aikana toivonut, että voisit lopettaa rahapelaamisen, mutta ajatellut, ettet kykene siihen?
12. Oletko viimeisten 12 kuukauden aikana piilottanut perheeltäsi tai ystäviltäsi pelikuponkeja, rahaa tai muita pelaamiseen viittaavia merkkejä?
13. Oletko viimeisten 12 kuukauden aikana riidellyt perheesi kanssa rahapelaamiseen kuluva ajasta?
14. Oletko viimeisten 12 kuukauden aikana lainannut rahaa pelaamiseen, mutta et ole maksanut takaisin?
15. Oletko viimeisten 12 kuukauden aikana pinnannut tai ollut poissa koulusta tai töistä rahapelaamisen vuoksi?
16. Oletko viimeisten 12 kuukauden aikana lainannut tai varastanut rahaa maksaaksesi pelivelkoja? *(Keneltä tai mistä sait rahaa?)*

PISTEYTYS: Jokaisesta kysymyksestä, johon vastataan **KYLLÄ**, saa yhden pisteen (kysymyksiä 1–4 lukuun ottamatta).

Pisteet yhteensä _____ *(maksimi = 12 pistettä)*

TULKINTA: **0–1 pistettä:** ei peliongelmaa, **2–3 pistettä:** riskialue, **4 pistettä:** todennäköisesti ongelmallista pelaamista, **5 pistettä tai enemmän:** todennäköisesti peliriippuvuus

Digipelaamisen ja rahapelaamisen läheneminen

Perinteisen rahapelaamisen lisäksi nuoret pelaavat myös muita pelejä, joilla on runsaasti yhtäläisyyksiä rahapelien kanssa. Sekä digipeleissä eli tietokone-, konsoli- ja mobiili-peleissä että rahapeleissä käytetään pitkälti samoja tekniikoita, jotka kannustavat pelaajaa jatkamaan pelaamista ja pelaamaan lisää. Perinteisesti raha on ollut keskeinen erottava elementti, mutta digipelien uudenlaisten maksulogiikoiden myötä tämä ero on hämärtynyt.

Rahapelaamisen ja digitaalisen pelaamisen rajat ovat hämärtyneet myös pelien sisällöissä. Digipeleissä esiintyy sisäisiä arpajaisia (esim. loot boxit eli yllätyslaatikot) ja vedonlyöntiä (nk. skinibettaus eli vedon lyöminen virtuaalisista esi-neistä). Toisaalta rahapelit ovat omaksuneet digipelien tek-

niikoita ja tarinallisuutta sekä visuaalisia ja toiminnallisia elementtejä (esim. sähköiset arvat). Lisäksi elektroninen urheilu eli eSports, jossa liikkuvat rahamäärät ovat kasvaneet valtavasti, on nykyään etenkin nuorten mielestä kiinnostava vedonlyöntikohde. Rahapeliyhtiöt ovatkin tunnistaneeet elektronisen urheilun markkinoiden kasvupotentiaalin ja nuorissa uuden mahdollisen asiakasryhmän.

Nuorten parissa toimivien sosiaalialan ammattilaisten on hyvä tunnistaa ja huomioida nämä uudenlaiset pelaamisen muodot ja niihin liittyvät riskit. Runsaasti digipelejä pelaavan nuoren kanssa on syytä selvittää yleisen elämänhallinnan lisäksi sitä, liittyykö digipelaamiseen taloudellisia ongelmia.

4.2 Ikääntyminen ja rahapelaaminen

Ikääntyneet ihmiset pelaavat rahapelejä yhtä moninaisista syistä kuin mikä tahansa muukin ikäryhmä. Rahapelaaminen on heillekin vain yksi vapaa-ajanviettotapa muiden joukossa. Eläkkeelle siirtymisen jälkeen pelaamiseen on usein enemmän aikaa. Ikääntyneitä voi houkutella rahapeleihin myös heikentynyt taloudellinen tilanne. Rahapelivoittojen toivotaan tuovan helpotusta tiukkaan talouteen.

Ongelmallisesti rahapelejä pelaavat ikääntyneet voidaan jakaa karkeasti kahteen ryhmään. Osa on aloittanut rahapelaamisen verrattain myöhään, mutta se on kehittynyt hyvin nopeasti ongelmalliseksi. Osa taas on pelannut rahapelejä koko ikänsä, jolloin esimerkiksi vapaa-ajan lisääntyminen eläkkeellä on voinut johtaa lisääntyneeseen rahapelaamiseen.

Ikääntymisen myötä rahapeliongelman syntymiselle voivat altistaa

- yksinäisyys
- heikentynyt elämänlaatu
- erilaiset mielenterveyteen liittyvät ongelmat, kuten masentuneisuus ja ahdistuneisuus
- fysiologiset arjen toimintakykyä heikentävät muutokset
- kroonista kipua aiheuttavat sairaudet
- ikääntymisen myötä vähentynyt psyykkisen stressin sietokyky
- toimeettomuus
- läheisen kuolema tai sairastuminen.

Ikääntyneet ihmiset suhtautuvat erilaisiin ongelmiin ja haasteisiin toisinaan nuorempaa väestöä yksityisemmin. Ongelmia saatetaan pitää henkilökohtaisina asioina, eikä niistä haluta puhua muille. Osa ikääntyneistä ei välttämättä tiedä, mistä voi hakea ongelmapelaamiseen apua tai ylipäätään, että apua on saatavilla. Ongelman ilmituloon liittyy usein häpeää. Rahapelaamisesta on siksi hyvä kysyä suoraan ja syylistämättä. Elämiseen tarvittavien tulojen riittävydestä on tärkeää keskustella, kun selvitetään ongelmallisesti pelaavan ikääntyneen tilannetta.

4.3 Vammaisuus ja rahapelaaminen

Käsitteenä vammaisuus on aina sidoksissa yhteisöön ja siihen ympäristöön, jossa sitä määritellään. YK:n yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista määrittelee vammaisiksi henkilöiksi ne, joilla on ”sellainen pitkäaikainen ruumiillinen, henkinen, älyllinen tai aisteihin liittyvä vamma, joka vuorovaikutuksessa erilaisten esteiden kanssa voi estää heidän täysimääräisen ja tehokkaan osallistumisensa yhteiskuntaan yhdenvertaisesti muiden kanssa”.

Vammaisten henkilöiden raha- ja ongelmapelaamisesta on vasta vähän tutkittua tietoa. Kun asiakkaana on vammaisen henkilö, on rahapelaamisen puheeksiotossa ja ongelman hoidon ja tuen tarjoamisessa tärkeää huomioida seuraavat asiat:

- **Altistavat tekijät.** Puutteellinen toimintakyky, kognitiivinen häiriö tai impulssikontrollin vaikeus voivat olla rahapeliongelman riskitekijöitä. Myös vammaisuudesta johtuva epäedullinen asema voi altistaa rahapeliongelmiille.
- **Palvelujen esteettömyys.** Etäpalvelu voi olla vaihtoehto, jos kulkeminen palveluihin on erityisen hankalaa. Asiakas voi tarvita myös selkokielistä materiaalia, vaihtoehtoisia kommunikointimuotoja tai tulkkauspalvelua.
- **Yksilölliset ratkaisut.** Vammaisen henkilön yksilölliset vahvuudet ja heikkoudet vaikuttavat tuki- ja hoitomuotojen valintaan. Perinteisten terapeuttisten hoitomallien sijaan tai rinnalle saatetaan tarvita enemmän opetuksen ja kasvatuksen keinoja. Myös vertaistukiryhmissä on hyvä huomioida vammaisen henkilön erityistarpeita esimerkiksi tilajärjestelyissä ja kommunikaatiossa.

4.4 Kulttuurisen taustan huomioiminen

Suhtautuminen rahapelaamiseen vaihtelee eri kulttuureissa. Tämä vaikuttaa siihen, miten rahapelejä pelataan ja minkälainen rahapelaaminen sallitaan. Suomessa rahapelaamista ja rahapelitoimintaa säätelevät arpajaislaki ja erilaiset asetukset. Suomalainen rahapelikulttuuri on hyvinkin salliva moneen muuhun maahan verrattuna, vaikka rahapelaaminen on kielletty alaikäisiltä. Suomessa rahapelejä voi ostaa ja pelata kaupoissa, kioskeilla ja huoltoasemilla, kun muualla maailmassa rahapelit ovat pääsääntöisesti pelisaleissa. Lisäksi rahapelejä voi Suomessa pelata erityisissä pelipaikoissa ja kasinolla. Rahapelaamisen markkinointi on avointa, ja sitä esiintyy esimerkiksi kauppojen kassoilla sekä julkisen liikenteen pysäkeillä.

Suomalainen rahapelikulttuuri voi olla täysin vieras toisesta kulttuurista tulevalle. Esimerkiksi uskonto voi kieltää rahapelaamisen, jolloin rahapelejä ei ole pelattu eikä niiden tarjontaan saati markkinointiin ole totuttu. Toisaalta joissakin kulttuureissa rahapelaaminen voi olla osa sosiaalista kanssakäymistä ja hyväksyttävä ajanvietteen muoto. On myös kulttuureja, joissa rahapelaaminen liitetään miehisyyteen ja naisten rahapelaaminen voidaan kokea oudoksi ja kulttuurisesti vääräksi.

Maahanmuuttoon voi liittyä tekijöitä, jotka altistavat rahapeliongelmalle. Näitä ovat esimerkiksi

- heikko taloudellinen tilanne tai tarve lähettää rahaa kotimaahan tai esimerkiksi pakolaisiksi muualle jääneille sukulaisille
- maahanmuuttoon liittyvä stressi
- heikentyneet sosiaaliset suhteet ja perhesuhteet, yksinäisyys ja eristyneisyys uudessa kotimaassa
- työllistymishaasteet
- kieli- ja kulttuurimuuri
- nopean taloudellisen onnistumisen tavoittelu.

Maahanmuuttajan voi olla vaikea hakea apua, jos hän ei tunne paikallisia tuki- ja hoitopalveluita. Avun hakemista voivat hankaloittaa esimerkiksi yhteisen kielen puuttuminen, oman yhteisön kielteiset ajattelutavat ja asenteet rahapelaamista kohtaan sekä kotimaassa tai muualla asuvien läheisten mahdolliset reaktiot.

Kulttuurisensitiivisyys asiakastilanteissa

Kulttuuriset tekijät, asenteet ja uskomukset vaikuttavat asiakkaan näkemyksiin rahapelaamisesta ja rahapeliongelmista. Myös henkilöiden ja sukupolvien väliset suhteet perheessä ja yhteisössä, uskonnolliset tavat ja tietyt historialliset tapahtumat voivat vaikuttaa. Asiakkaan kanssa kannattaa keskustella siitä, minkälainen merkitys rahapelaamisella on hänen kulttuurissaan.

Maahanmuuttajataustaisen asiakkaan maahanmuuttoprosessi ja sopeutumisen vaihe voivat myös vaikuttaa asiakkaan mahdollisuuksiin ja halukkuuteen käsitellä rahapelaamiseen liittyviä kysymyksiä. Ennakkoluulojen ja virheellisten tulkintojen estämiseksi on usein tarpeen keskustella laajemmin maahanmuutosta ja siihen liittyvistä kokemuksista. Esiin tulevia teemoja voivat olla taloudelliset ongelmat, kielimuuri, sukupolvien väliset konfliktit, vainoon ja sotaan liittyvät kokemukset, perheenjäsenten kuolema ja omaisuuden menetys.

Alla olevat kysymykset voivat auttaa luomaan asiakaskohtaamisesta kulttuurisesti ja sosiaalisesti hyväksyttävän tilanteen sekä asiakkaalle että sosiaalityöntekijälle. Kysymyksiä voi käyttää, kun työntekijä haluaa keskustella asiakkaan synnyinmaasta, maahanmuutosta ja kulttuurista sekä hänen saamaansa sosiaalisesta tuesta. Asiakkaalta voi kysyä myös aiemmasta avun hakemisesta ja mahdollisesta hoitosuhteesta.

Kysymyksiä ...

asiakkaan kulttuurisesta identiteetistä ja sosiaalisesta kontekstista

1. Missä olet syntynyt?
2. Kuinka kauan olet asunut Suomessa? *(Kysy asiakkaalta lisäkysymyksiä maahanmuutkokemuksista, jos tarpeellista.)*
3. Voitko kertoa kulttuurisesta taustastasi?
4. Kuinka tärkeä oma kulttuurisi on sinulle?
5. Mikä on äidinkielesi?
6. Keitä saat eniten tukea nykyisessä kotimaassasi? *(Kysy asiakkaalta, saako hän tukea yksittäisiltä ihmisiltä, perheeltä tai yhteisöltä, esimerkiksi omalta uskonnolliselta yhteisöltä.)*
7. Minkälainen elämäntilanteesi on juuri nyt? Mitä ajattelet siitä?
8. Onko elämässäsi tapahtunut viime aikoina muutoksia?

Kysymyksiä ...

asiakkaan hoitosuhteesta

1. Oletko hakenut aiemmin apua rahapeliongelmaan?
2. Jos olet, kuinka kuvailisit kokemustasi avunsaannista? Mikä auttoi, mikä ei?
3. Mitä haluaisit saavuttaa hoitosi aikana?
4. Mikä tekisi hoitosuhteen sinulle mukavammaksi? *(Kerro asiakkaalle erilaisista terapiavaihtoehdoista, yhteistyöstä oman yhteisön tai työnantajan kanssa, ryhmä- ja yksilötyöskentelystä ja perheenjäsenten tukemisesta.)*
5. Kuinka haluat päättää hoidostasi ja hoitomuodoistasi? Teetkö päätöksen yksin, perheen kanssa, yhteisön kanssa vai uskonnollisten sääntöjen mukaan?
6. Mitä haluaisit kysyä minusta tai palveluistamme?

Rahapeliongelma ja läheiset

Eri arvioiden mukaan ongelmallinen rahapelaaminen vaikuttaa pelaajan lisäksi kielteisesti 5–17 läheiseen. Läheisillä voidaan tarkoittaa puolisoa, lapsia, vanhempia, sisaruksia, sukulaisia ja ystäviä. Rahapeliongelmat aiheuttavat läheisille esimerkiksi taloudellisia vaikeuksia, tunneperäisiä haittoja ja terveydellisiä ongelmia sekä heikentävät heidän sosiaalisia suhteitaan.

Monet läheiset keskittyvät auttamaan ongelmallisesti pelaavaa ja huolehtivat tämän hyvinvoinnista ja pyrkivät tekemään kaikkensa, jotta rahapelaaminen loppuisi. Läheisten ymmärrys on tärkeää ja heidän antamaansa tukea arvostetaan hoitopalveluissa, mutta myös läheiset voivat tarvita tukea ja apua. Saatuaan tietää rahapelaamisen ikävistä seurauksista läheiset eivät välttämättä heti osaa hakea apua itselleen. Sen vuoksi on hyvä keskustella myös heidän kanssaan rahapeliongelmiensa vaikutuksesta elämään, parisuhteeseen, perheeseen ja sosiaaliseen verkostoon ja ohjata heidät tarvittavien palvelujen piiriin.

5.1 Rahapeliongelman vaikutukset läheisiin

Taloudelliset ongelmat

Ongelmallisella rahapelaamisella on taloudellisia seurauksia, jotka koskettavat myös perheenjäseniä. Rahapelaaminen saattaa paljastua puolisolle tai kumppanille esimerkiksi maksamattomista laskuista tai vuokrasta, ja aikuinen lapsi voi huomata ikääntyneen vanhempansa liiallisen pelaamisen jatkuvasta rahantarpeesta ja pankkitilin tyhjenemisestä.

Rahapelaajan velkaantuminen (pikavipit, kulutusluotot, pankkilainat) voi horjuttaa perheen taloudellista tilannetta vakavasti, jos rahapelaajalla ei ole tarpeeksi tuloja velkojensa maksamiseen. Läheinen voi joutua korvaamaan pikavippejä, jos rahapelaaja on ottanut niitä läheisen nimiin. Aikuistuvan nuoren ja ikääntyvän vanhemman läheinen voi myös joutua taloudelliseen vastuuseen pelaajasta, kun tällä ei ole enää rahapelaamisen takia varaa ruokaan tai asumiseen.

Tunneperäiset ongelmat ja eristäytyminen

Rahapeliongelmat aiheuttavat vahvoja tunteita. Puoliso tai kumppani voi kokea, että oma elämänhallinta horjuu ja elämänlaatu heikkenee. Tunteet ongelmallisesti pelaavaa puolisoa kohtaan voivat muuttua ristiriitaisiksi. Epäluottamus rahapelaajaa kohtaan saattaa kasvaa, sillä ongelmapelaamiseen liittyy paljon salailua, häpeää, syyllisyyttä, valehtelua ja stigmatisoitumisen pelkoa. Läheinen saattaa kipuilla omien tunteidensa kanssa ja olla samalla järkyttynyt ja peloissaan puolison tai kumppanin aikaansaamista ongelmista. Läheisen voi olla vaikea jatkaa parisuhdetta samalla tavalla kuin aiemmin.

Läheisen voi olla hankalaa kertoa perheen kokemista rahapeliongelmistä vanhemmilleen, sisaruksilleen tai ystävilleen. Läheinen voi pelätä heidän reaktioitaan ongelmallisesti pelaavaa puolisoa tai itseään kohtaan. Häpeä ja stigmatisoitumisen pelko vähentävät yhteyden pitämistä sukulaisiin ja ystäviin. Rahapeliongelma voi vaikuttaa perheen arkeen myös siten, ettei läheisellä ole arjen kaoottisuuden vuoksi enää voimavaroja ylläpitää sosiaalisia verkostojaan. Taloudelliset ongelmat (kuten rahan lainaaminen ja velkaantuminen) voivat kiristää ja jopa katkaista välit sukulaisiin ja ystäviin. Näistä syistä läheinen voi eristäytyä sosiaalisista verkostoista.

Terveys ja mielenterveys

Rahapeliongelmat voivat heikentää perheenjäsenten fyysistä ja psyykkistä terveyttä. Läheinen voi kärsiä unetto- muudesta, vatsakivuista, päänsärystä ja lihaskivuista. Hän voi menettää ruokahalunsa, olla väsynyt ja ajatella jatkuvasti erilaisia rahapelaamiseen liittyviä ongelmia. Lisäksi hän voi olla ahdistunut, stressaantunut, masentunut, uupunut, epätoivoinen ja suuttunut. Fyysisen ja psyykkisen terveyden ylläpitoa voi vaikeuttaa se, ettei läheinen osaa hakea itselleen apua, rahaa terveystoimien ei ole tai hän keskittyy ensisijaisesti pelaajan auttamiseen.

5.2 Lapset ja lastensuojelu

Lasten näkökulma

Ongelmallinen rahapelaaminen voi haitata perhe-elämää eri tavoin. Lapsille ongelmat voivat näkyä vanhempien riitelynä, lähisuhdeväkivallan eri muotoina ja avioerona, pelaavan vanhemman fyysisenä ja emotionaalisen poissaolona sekä kaikkien perheenjäsenten eristyneisyytenä. Usein rahapeliongelmiin vaikuttavat lapsiin jäävät huomiotta, koska perheessä keskitytään rahapeliongelma-kohtaan.

Vanhemman rahapeliongelma voi aiheuttaa lapselle erilaisia psyykkisiä, terveydellisiä ja sosiaalisia ongelmia. Se, miten rahapeliongelman vaikutukset koskettavat lasta, vaihtelee lapsen iän, kehitysvaiheen, temperamentin ja selviytymiskyvyn mukaan. Lisäksi lapsen kokemukseen vaikuttavat

- vanhempien selviytymis- ja ongelmanratkaisukyvyt
- muut lapsen tai perheen ongelmat
- taloudelliset vaikeudet ja puutteet perustarpeiden täyttämiseksi (esimerkiksi puute ruoasta, vaatteista ja asunnosta)
- suhde vanhempiin
- ongelmapelaamisen vaikeusaste
- aikuisten roolien ja vastuiden jääminen lapselle

- vanhemman asema lapseen nähden (onko hän lapsen ensisijainen huoltaja)
- sosiaalisen tuen saaminen (sukulaiset, ystävät, koulu, yhteisö, hengellinen ryhmä).

Vanhemman tai vanhempien rahapelaaminen voi vaikuttaa siihen, että lapset uskovat rahapelaamisen olevan keino hankkia rahaa ja uskovat liiallisenkin rahapelaamisen olevan normaalia toimintaa. Lapsilla, joiden vanhemmilla tai vanhemmalla on rahapeliongelma, on suurempi riski aloittaa rahapelaaminen ja pelata ongelmallisesti kuin pelaamattomien vanhempien lapsilla. Lapset voivat myös uskoa rahapeliongelman olevan heidän syytään ja muuttaa käytöstään, jotta pelaaminen loppuisi.

Lastensuojelu

Rahapeliongelma voi kriisiyttää perheen asumisen ja taloudellisen tilanteen sekä oleellisesti heikentää vanhemman mahdollisuuksia huolehtia lapsen kasvusta ja kehityksestä. Tällöin perheessä tarvitaan lastensuojelun tukea. Asumiseen ja toimeentuloon liittyvän sosiaalityön lisäksi voidaan lastensuojelun tukitoimena tarvita esimerkiksi

- tukea rahapeliongelman aiheuttaman kriisitilanteen selvittämiseen
- lasta tukevia hoito- ja terapiapalveluja
- tehostettua perhetyötä
- perhekuntoutusta
- perheen tarpeiden mukaan muita lasta ja perhettä tukevia palveluja ja tukitoimia
- lapsen taloudellista ja muuta tukea.

5.3 Lähisuhdeväkivalta ja ongelmapelaaminen

Arvioiden mukaan lähisuhdeväkivaltaa esiintyy jopa kolmekertaa todennäköisemmin perheissä, joissa on rahapeliongelma, kuin perheissä, joissa ongelmaa ei ole. Lähisuhdeväkivalta on tarpeen ottaa aina puheeksi. Tuen ja avun järjestämiseksi on tärkeää selvittää liittykö rahapelaamiseen väkivaltaa.

On tavallista, että väkivallan tekijä käyttäytyy eri tavalla muissa sosiaalisissa tilanteissa kuin esimerkiksi kotona eikä väkivalta tule ilmi ulkopuolisille. Väkivallan uhan ja pelon vuoksi perheen jäsenet eivät välttämättä kerro tilanteesta ulkopuolisille. Jos asiakas kertoo väkivallasta, on keskeistä uskoa uhria, kartoittaa tilanne, varmistaa asiakkaan turvallisuus ja tarjota apua.

Ongelmapelaamisen seuraukset, kuten perheen taloudellisten resurssien menetys, epäluulo, perheen rooleihin kuuluvista vastuista luopuminen ja heikko kommunikointi voivat johtaa krooniseen stressiin perheessä, riitelyyn ja väkivaltaan. Toisinaan rahantarve voi johtaa myös siihen, että läheisiltä kiristetään rahaa erilaisin keinoin, esimerkiksi uhkamalla yhteydenpidon lopettamisella.

5.4 Läheisen tukeminen

Sosiaalityöntekijä voi tukea läheistä selvittämällä, miten ongelmapelaaminen on vaikuttanut hänen elämänsä eri osa-alueisiin ja minkälaisia sosiaalisia verkostoja hänellä on. Voi olla, että läheinen on eristäytynyt sukulaisistaan ja ystävis-tään, koska hän pelkää heidän reaktiotaan ongelmapelaami-sen paljastuessa. Läheiselle tulisi kertoa sosiaalisen tuen eri muodoista ja korostaa niiden merkitystä omalle hyvinvoin-nille. Tuen ja avun tarpeen kartoittamiseen voi käyttää viiden askeleen mallia, jota voi soveltaa eri palveluissa.

Askeleet	
Ensimmäinen askel	Kuuntele, rauhoita ja selvitä läheisen huolenaiheet.
Toinen askel	Anna oleellista ja tarkkaa tietoa.
Kolmas askel	Selvitä, millaisia selviytymis-malleja läheinen käyttää.
Neljäs askel	Selvitä, onko sosiaalista tukea saatavilla, ja rohkaise läheistä hakemaan sitä.
Viides askel	Selvitä, millaista pidempiaikaista (ammatillista) tukea läheinen tarvitsee, ja ohjaa hänet tuen luo.

Rahapelaamisen vaikutukset voi ottaa puheeksi läheisen kanssa myös seuraavien kysymysten avulla (The Problem Gambling Significant Other Impact Scale eli PG-SOI-mittari). Jos läheinen vastaa ”joskus” tai ”usein”, on hyvä tarkentaa, millaisissa tilanteissa näin on käynyt, mitä tilanteista on seurannut läheiselle ja miten hän on pyrkinyt selviytymään tilanteista.

Kuinka usein kolmen viime kuukauden aikana

1. olet itse tai perheesi on kokenut taloudellisia vaikeuksia toisen henkilön rahapelaamisen vuoksi?
2. olet kokenut surullisuuden, ahdistuksen, stressin tai vihan tunteita toisen henkilön rahapelaamisen vuoksi?
3. suhteesi laatu toiseen henkilöön on kärsinyt hänen rahapelaamisensa vuoksi?
4. toisen henkilön rahapelaaminen on vaikuttanut sosiaaliseen elämääsi?
5. toisen henkilön rahapelaaminen on vaikuttanut kykyysi työskennellä tai opiskella?
6. toisen henkilön rahapelaaminen on vaikuttanut fyysiseen terveyteesi?

Vastausvaihtoehdot: (0) ei ollenkaan, (1) harvoin, (2) joskus, (3) usein.

Läheisen kanssa kannattaa selvittää, keneltä hän voisi saada tukea itselleen. Ongelmapelaaminen saattaa heikentää läheisen sosiaalisia suhteita ja vaikuttaa hänen sosiaalisiin verkostoihinsa. Häpeä ja stigmatisoitumisen pelko voivat estää läheistä hakemasta tukea esimerkiksi vanhemmiltaan, sisaruksiltaan tai sukulaisiltaan. Läheistä kannattaa motivoida ajattelemaan elämäntilannettaan omasta näkökulmastaan.

Myös virtuaalisista keskusteluryhmistä ja vertaistuesta voi saada apua. Päihdelinkin Hertta-keskustelufoorumi on tarkoitettu läheisille: foorumilla voi keskustella vertaisten kanssa anonyymisti. Vertaistukea löytyy myös erilaisista vertaisryhmistä, joita Sospedin Pelirajat'on ja Tiltti järjestävät läheisille eri paikkakunnilla. Muun muassa A-klinikat ja perheneuvolat voivat auttaa pariskuntia ja perheitä.

Kaikki lähisuhteet eivät kestä ongelmapelaamisen seurauksia. Tärkeitä päätöksiä parisuhteen tai perheen tulevaisuudesta ei kuitenkaan tulisi tehdä stressaantuneena: läheisen tulisi kaikessa rauhassa ajatella asioita ja punnita tunteitaan ja kokemuksiaan itsensä ja perheen kannalta.

Rahapeliongelmaan liittyvä rakenteellinen sosiaalityö

Yksilön rahapeliongelma ei synny tyhjiössä, vaan siihen vaikuttavat erilaiset yhteiskunnan rakenteet sekä yhteisöjen toimintaan liittyvät tekijät. Suomalaisessa kulttuurissa rahapelaaminen on yleisesti ottaen koko kansan huvi, ja sen tuottojen käyttäminen yleishyödylliseen järjestötoimintaan oikeuttaa sen asemaa. Rahapeliongelma puolestaan aiheuttaa häpeää ja on sosiaalisesti leimaava. Sosiaalipalveluissa rahapeliongelma jää usein näkyvämmäksi ja avun saamisen mahdollisuudet vaihtelevat alueittain. Sosiaalityössä voidaan paitsi auttaa rahapeliongelman kanssa kamppailevia ihmisiä ja heidän perheitään myös vaikuttaa siihen, että tulevaisuudessa rahapeliongelmia olisi vähemmän. Tässä rakenteellinen sosiaalityö on tärkeässä asemassa.

6.1 Rakenteellinen sosiaalityö ja osallistumisen edistäminen

Rakenteellista sosiaalityötä voidaan määritellä monin tavoin. Tässä termillä tarkoitetaan sellaisia muutospyrkimyksiä, joiden avulla muutetaan ihmisten elämään vaikuttavia yhteiskunnan eriarvoistavia ja syrjiviä rakenteita. Rakenteellinen sosiaalityö pyrkii asiakkaiden ja kansalaisten yhdenvertaisuuteen ja tasa-arvoon.

Rakenteellisen sosiaalityön tavoitteena on purkaa rahapeliongelmaa tuottavia rakenteita, muuttaa niitä vähemmän haitalliseksi sekä parantaa rahapeliongelman kanssa elävien ihmisten hyvinvointia. Samaan aikaan on tarpeen edistää kuntalaisten elinoloja sekä varmistaa eri väestöryhmien eri-

tyistarpeiden toteutuminen. Tätä työtä varten tarvitaan tietoa haittoja kohtaavien ihmisten tarpeista sekä yhteisötyötä, jolla voidaan ehkäistä ongelmien syntymistä.

Sosiaalityössä kertyy monenlaista tietoa rahapeliongelmaista ja siihen vaikuttavista paikallisista olosuhteista. Kirjaamisella ja raportoinnilla saadaan tietoa palvelujen kehittämiseksi, mutta tieto auttaa myös luomaan osallistumismahdollisuuksia kuntalaisille. Tietoa lähiympäristöstä voidaan hyödyntää monin tavoin, ja parhaimmillaan saadaan luotua osallistumisen mahdollisuuksia myös kaikkein haavoittuvimmassa asemassa oleville.

Rakenteellisen sosiaalityön yhtenä tavoitteena on vaikuttaa päätöksentekijöihin muutoksen aikaansaamiseksi. Heihin voidaan vaikuttaa asiantuntijatiedolla, kansalaiskeskustelulla ja mediavaikuttamisella. Nämä kaikki voidaan nähdä osana rakenteellista sosiaalityötä. Julkisella keskustelulla on iso merkitys siinä, miten rahapeliongelmaan yhteisössä tai yhteiskunnassa suhtaudutaan: ymmärretäänkö rahapelien yhteiskunnalliset sidokset vai tulkitaanko rahapelaaminen lähinnä yksilön asiaksi. Viestinnällä on suuri merkitys, kun halutaan esimerkiksi lisätä ymmärrystä avunsaannin mahdollisuuksista ja hoidon tärkeydestä tai lisätä yhteisön tukea rahapelihaittojen ehkäisyssä.

Osallistuminen voidaan ymmärtää sekä poliittisiin oikeuksiin kytkeytyvänä demokraattisena prosessina että palvelujen kautta toteutuvana osallistumisen, oppimisen ja valtaistumisen mahdollisuutena. Ihminen saa erilaisia kokemuksia mukana olemisesta ja vaikuttamisesta sen mukaan, minkälainen rooli hänelle yhteisössä ja palveluissa tarjotaan.

Osallistuminen voi olla rahapeliongelmiin liittyvässä sosiaalityössä sekä tavoite että keino. Osallistuminen itsessään voi ehkäistä syrjäytymistä, edistää rahapeliongelma- toipumista ja parantaa palvelujen laatua.

Osallistumisen tukeminen palveluissa edellyttää konkreettista toimintaa. Kysymys voi olla osallistumisesta tiedon tuottamiseen, palveluiden kehittämiseen, mielipidevaikutamiseen tai asiakastapaamiseen. Osallistumisesta saadut myönteiset kokemukset voivat helpottaa rahapelaamisen vähentämisestä tai lopettamisesta syntyneitä tekemisen puutetta ja synnyttää halun toimia vertaisena, auttamassa muita samaan tilanteeseen joutuneita.

Rahapeliongelmiä kohtaavien ja heidän läheistensä osallistumista voidaan edistää esimerkiksi

- järjestämällä keskustelu- ja kuulemistilaisuuksia
- selvittämällä asiakkaiden mielipiteitä palveluista
- valitsemalla asiakkaita ja kokemusasiantuntijoita erilaisiin tehtäviin ja työryhmiin
- järjestämällä mahdollisuuksia osallistua palvelujen suunnitteluun
- suunnittelemalla ja kehittämällä palveluja yhdessä palvelujen käyttäjien kanssa
- tukemalla asiakkaiden, järjestöjen ja muiden yhteisöjen oma-aloitteista asioiden suunnittelua ja valmistelua
- palkkaamalla kokemusasiantuntijoita palveluihin.

6.2 Sosiaalityö vertaisuuden edistäjänä

Vertaisuutta on alettu yhä enemmän hyödyntää myös ongelmallisesti pelaavien ja heidän läheistensä toipumisen, osallisuuden ja voimaantumisen edistämiseksi. Kokemuksen mukaan vertaisuus on osalle toipujista avainasemassa eteenpäin pääsemisessä ja sillä voi olla merkittävä rooli rahapeliongelma- toipumisessa. Vertaistuki voi olla osa muuta tukea ja hoitoa tai auttaa sellaisenaan. Ongelmallisesti pelaavalle ja hänen läheisilleen on tarjolla vertaistukea vertaisryhmissä, puhelimen välityksellä ja verkossa. Lisäksi järjestetään voimavarakursseja sekä lomiam. Vertaistuen saatavuudessa on kuitenkin Suomessa alueellisia eroja.

Vertaistoiminta tarjoaa toipuville pelaajille paikan, jossa he voivat turvallisessa, rahapelittömässä tilassa kohdata ja viettää aikaa muiden samaa kokeneiden kanssa. Rahapeliongelma tuottaa osalle syvää häpeää ja kokemuksen siitä, että on epäonnistunut. Muiden samaa kokeneiden kanssa on helpompi käsitellä häpeän kaltaista vahvaa tunnetta. Tämä helpottaa myös usein sitoutumista toipumisprosessiin.

Koska toipumisprosessi voi kestää vuosia, käsiteltäviä asioita voi ilmaantua pitkänkin ajan jälkeen pelaamisen lopettamisesta. Toipumisen kannalta on tärkeää, että silloin on tarjolla paikka, johon voi päästä nopeasti ja helposti ja jossa voi keskustella muiden samaa kokeneiden kanssa. Yhdessä jaettavia aiheita voivat olla esimerkiksi rahapelaamisen aiheuttamat menetykset, ihmisuhteisiin liittyvä syyllisyys ja taloudelliseen tilanteeseen liittyvät muutokset.

Vertaisuus on erityisen tärkeää rahapelaajille, joilla toipumisen resurssit ovat vähäisiä. Esimerkiksi kokemus yksin jäämisestä vaikeuttaa pelaamisesta eroon pääsemistä tai pelaamattomuuden ylläpitoa. Vertaisuus on kaksisuuntaista. Samalla kun osallistujat saavat itse tukea, he voivat tukea muita. Lisäksi pelaamattomuuttaan ylläpitävät vertaiset ovat hyviä malleja pelaamattomuutta vasta tavoitteleville.

Kaikille avoin vertaistoiminta mahdollistaa monenlaisten kokemusten, vinkkien ja ajattelutapojen jakamisen ja tuo näkyviin erilaiset toipumisen polut. Erilaisten arkisten asioiden jakamisesta voi saada tukea omaan toipumiseen.

Vertaistuen muotoja

- Ammattilaisten tai vertaisten vetämät vertaisryhmät
- Chat, puhelin
- Vertaistukihenkilö
- Kokemusasiantuntija-infot
- Kokemusasiantuntija mukana avohoidon käynnillä
- Lomat
- Kurssit

Ammattityö ja vertaisuus vahvistavat toisiaan

Ongelmallisesti pelaavien toipumista voidaan tehostaa hyödyntämällä työntekijöiden ja vertaisten yhteistyötä. Yhteisen dialogin avulla työntekijät voivat oppia ymmärtämään rahapeliongelmia syvällisemmin. Tiivis keskusteluyhteys ja yhteistyö rahapeliongelmia kohdanneiden kanssa mahdollistavat myös palvelujen kehittämisen.

Ammattilaisen tehtävänä vertaistoiminnassa on

- tukea mahdollisimman suvaitsevaa vertaisuutta huolehtimalla yhteisten periaatteiden luomisesta
- tukea vuorovaikutusta ja auttaa osallistujia saamaan äänensä kuuluviin
- taata kaikille kävijöille rauha käsitellä omaa toipumistaan ja siinä olevia haasteita kaikissa prosessin vaiheissa
- toimia suurien kriisien ja ahdistusten ensisijaisena purkukanavana
- siirtää ajattelua kohti toipumista ja siihen johtavia pieniä konkreettisia askelia.

Sosiaalityön roolit vertaisuuden edistäjänä

Suomessa on tarjolla vertaistukea hyvin vaihtelevasti. Järjestöjä ja muitakin toimintamahdollisuuksia on enemmän kasvukeskuksissa; pienillä paikkakunnilla leimautumisen riski voi olla niin iso, ettei vertaisten ryhmää ole edes mahdollista koota. Sosiaalityöntekijä voi organisoida vertaistoimintaa, toimia ryhmän vetäjänä tai auttaa järjestö- tai muita toimijoita käynnistämään toimintaa. Yhteistyö järjestöjen kanssa voi olla hyvä tuki vertaistoiminnan käynnistämiseksi.

Sosiaalityön erilaiset roolit vertaistuessa

- Järjestäjä: sosiaalityö tekee aloitteen vertaistuen järjestämisestä ja organisoi toimintaa yhdessä muiden toimijoiden kanssa, kun tarve toiminnalle on havaittu.
- Ryhmänvetäjä, fasilitaattori: sosiaalityön ammattilainen osallistuu vertaistukiryhmiin ja varmistaa niiden pitkäkestoisen toiminnan.
- Mahdollistaja: sosiaalityö auttaa järjestöjä käynnistämään vertaisryhmiä ja varmistaa, että ryhmät tunnetaan ja niihin osataan myös ohjata ihmisiä.
- Suosittelija, tiedonantaja: sosiaalityö ohjaa ihmisiä osallistumaan vertaisryhmiin.

6.3 Stigman vähentäminen

Yleisesti stigmalla tarkoitetaan yhteisön yksilöön liittämää negatiivista leimaa tai merkkiä, joka alentaa ihmisen arvoa yhteisössä ja vaikuttaa negatiivisesti hänen kokemuksiinsa itsestään. Stigmatisointi on valtiolanteissa nimeämistä, stereotyyppointia, erottamista, arvon menettämistä ja syrjijmistä.

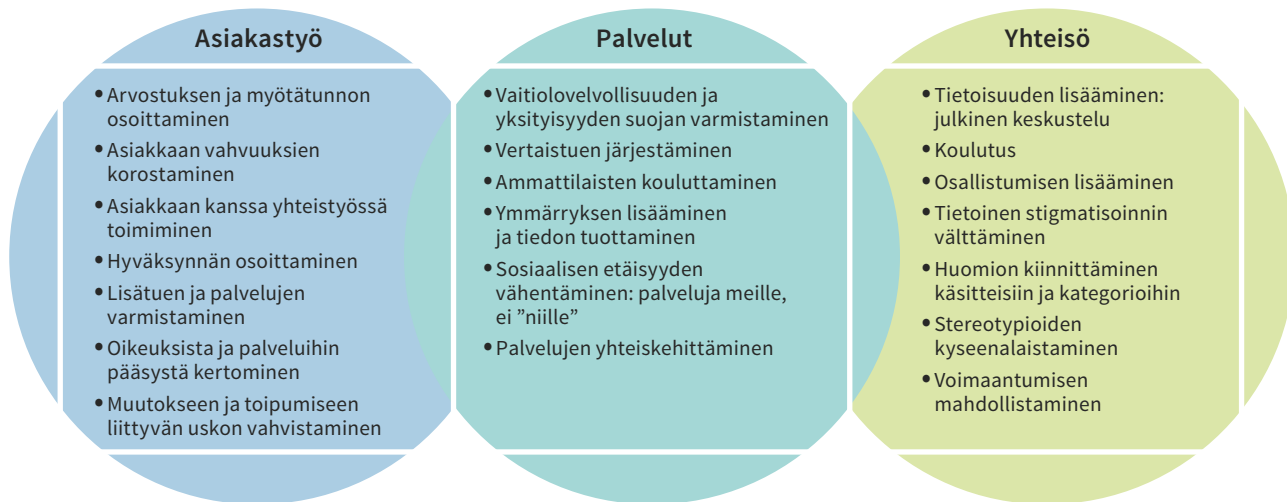
Stigman voi havaita yhteisön toiminnasta, käytännöistä ja kielenkäytöstä. Kokemukseksi stigma muuttuu silloin, jos joutuu rahapeliongelman takia sosiaalisesti syrjityksi. Stigma voi myös muuttua sisäistetyksi käsitykseksi itsestä vähempiarvoisena ja huonona.

Suomalainen rahapelaamiskulttuuri on ollut voimakkaasti positiivinen: rahoilla tuetaan hyviä asioita. Rahapelaamiseen liittyy viesti vastuullisesta pelaamisesta, jossa järkevä

pelaaja pelaa maltilla. Kun rahapelaaminen muuttuu ongelmaksi, käsitys itsestä voi muuttua negatiiviseksi. Mikäli yhteisö vähättelee rahapeliongelmaa tai vastuuttaa pelaajaa ratkaisemaan ongelman yksin, voi se vahvistaa hänen negatiivista kuvaa itsestään ja pitkittää avun hakemusta vuosilla.

Stigma vaikuttaa yhteisöön, ongelmallisesti pelaaviin ja heidän läheisiinsä. Yhteisössä stigma voi vähentää halukkuutta järjestää tarvittavia palveluja rahapeliongelmiä kohtaaville. Toisaalta leimautumisen pelko voi estää sekä rahapelaajaa että läheisiä hakemasta apua. Sisäistetty stigma altistaa erilaisille sairauksille ja saattaa eristää ihmisen lähipiiristään ja koko yhteisöstä. Sosiaalityössä voidaan vähentää rahapeli-ongelmaan liittyvää stigmatia.

Esimerkkejä stigman vähentämisen keinoista

Miten omalla toiminnallasi voit vähentää rahapeliongelmaan liittyvää stigmaa?

- **Tunne faktat.** Hanki koulutusta rahapeliongelma.
- **Tiedosta omat ennakkoluulosi ja asenteesi.** Tutki tuomitsevia ajatuksia ja asenteita, joita yhteisössä on.
- **Valitse sanasi huolellisesti.** Puhetapa vaikuttaa muiden asenteisiin. Vältä identiteetin rakentamista (esim. ”peliongelmainen” vs. ihminen, jolle rahapelaaminen on ongelma).
- **Kouluta muita.** Levitä oikeaa tietoa ja positiivista suhtautumista. Haasta stereotyyppit.
- **Huomaa ihminen kokonaisuutena ja myös hänen elämäänsä liittyvät positiiviset asiat.** Rahapeliongelma on vain osa ihmisen elämän kokonaisuutta.
- **Tarjoo tukea ja kannustusta.** Osoita kohtaamisissa erityistä kunnioitusta ja arvostusta.
- **Älä sulje asiakasta palvelujen ulkopuolelle.** Rahapeliongelmaan on oikeus saada hoitoa ja tukea.
- **Vaikuta syrjiviin rakenteisiin.** Nosta esiin kohtelun ja palvelujen epäkohdat, joita työssäsi havaitset.

6.4 Ongelmallista rahapelaamista koskevan tiedon tuottaminen

Rahapeliongelma ja siihen tarjottava apu jäävät usein palveluissa ja yhteisössä näkymättömiksi. Ongelmaa tilastoidaan harvoin, ja tiedon puuttumisen vuoksi palvelujen saatavuuden ja laadun arviointi ja kehittäminen on hankalaa.

Sosiaalityöntekijät kohtaavat usein vaikeimmassa tilanteessa olevia ongelmallisesti pelaavia ihmisiä ja tunnistavat heidän avun tarpeitaan ja palveluissa olevia aukkoja. Jotta yhteisön toimintatapoja ja palveluja voidaan muuttaa paremmin ehkäisemään ja ratkaisemaan rahapeliongelmia, on saatava oikeaa tietoa näiden ihmisten tarpeista. Tiedon kokoamisessa voidaan hyödyntää erilaisia keinoja. Seuravassa on joitakin käyttökelpoisia esimerkkejä.

Tiedon tuottaminen yhteistyössä asiakkaiden kanssa

Sosiaalityössä tietoa voidaan tuottaa yhdessä asiakkaiden kanssa. Asiakkaiden osallistuminen on olennaisen tärkeää silloin, kun halutaan ymmärtää rahapeliongelman olemusta. Yhteiskehittämistä on tehty sosiaalityössä jo pitkään, ja sitä voi hyödyntää nykyistä enemmän kehitettäessä rahapeliongelmia ehkäiseviä rakenteita ja tarjolla olevaa tukea ja hoitoa. Erilaiset foorumit, paneelit ja kuulemistilaisuudet ovat käyttökelpoisia tiedon tuottamisen keinoja myös rahapeliongelmiin liittyvissä kysymyksissä.

Tiedon tuottaminen tietojärjestelmästä

Yhteisesti sovitut rakenteet ja asiakastiedon kirjaaminen määrämuotoon helpottavat tietojärjestelmiin kertyvän tiedon hyödyntämistä. Kirjaukset mahdollistavat rahapeliongelman ja siihen liittyvän työn ja palvelujen määrällistä seuraamista ja saattavat olla ensiarvoisen tärkeitä, kun mietitään, mihin ja miten resursseja kohdennetaan. Päätöksenteossa on helppo jättää huomiotta sellaista, mistä ei ole tietoa.

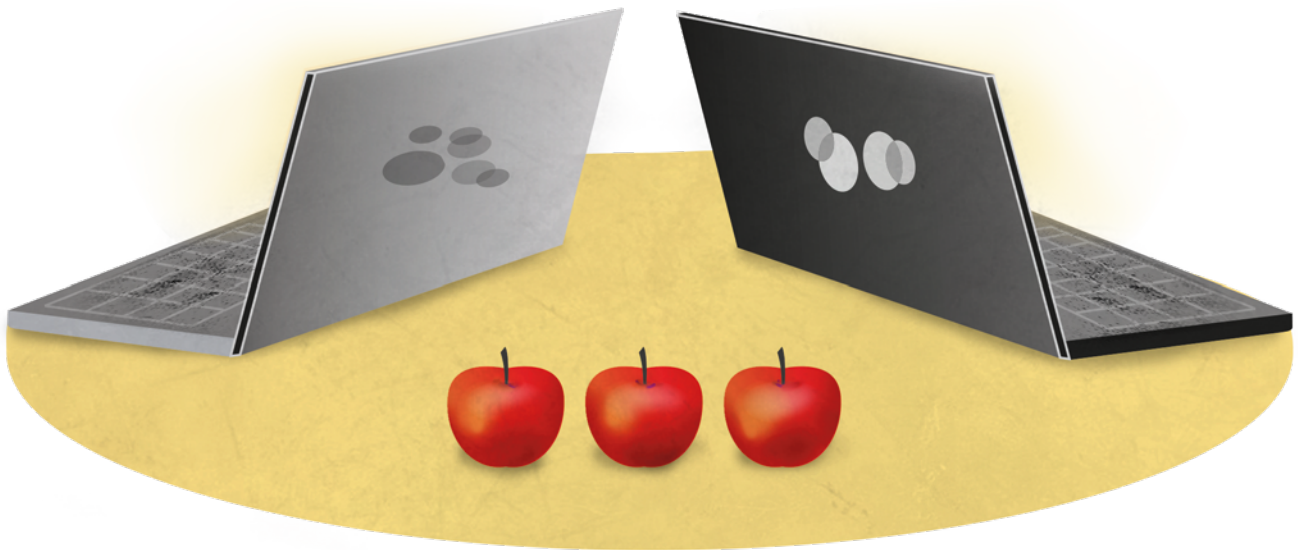
THL/Tietosisältö – AVAIN -tietosisältörakennetta käytetään sosiaalihuollon palveluissa tavoitelähtöisen sosiaalityön seurantaan ja arviointiin. Tietosisällön täyttävät asiakas ja asiakkaan palveluista vastaava sosiaalihuollon ammattihenkilö yhdessä. Tietosisältöön merkitään rahapelaamiseen liittyen asiakastyön tavoitteet, tavoitteiden saavuttamiseen vaikuttavat tilannetekijät, rakenteellisen sosiaalityön tavoitteet sekä käytettävät sosiaalityön menetelmät. Sosiaalihuollon kirjaamiskäytännöistä löydät lisätietoa osoitteesta thl.fi/sostiedonhallinta, *asiakastietojen määrittelyt*.

Tiedon tuottaminen kyselyin ja selvityksin

Tiedon tuottamisessa on olennaista etsiä myös sellaista tietoa, joka ei tule esiin tilastoista tai tietojärjestelmistä. Sosiaalisuudessa asiakkaita koskevaa tietoa voidaan kerätä myös laadullisiin ja määrällisiin selvityksiin. Erilaiset kyselyt ja haastattelut voivat olla käyttökelpoisia välineitä rahapeliongelmaan liittyvän tiedon tuottamisessa. Aineiston keruu ja erityisesti aineiston analyysi on työlästä, joten ainakin pidemmät kyselyt on hyvä suunnitella ja mahdollisuuksien mukaan toteuttaa tutkijoiden kanssa yhteistyössä. Näin aineistoista todennäköisesti myös saadaan enemmän irti.

Tiedon raportointi ja vaikuttamistyö

Rahapeliongelmaan liittyvän tiedon raportoinnissa voidaan hyödyntää kaikkia niitä kanavia, joita alueella muutenkin hyödynnetään. Rahapeliongelmaa käsittelevä tieto voidaan siirtää hyvinvointikertomukseen ja sosiaalisiin raportteihin. Tietoa voidaan tuoda keskusteluun ja päätöksentekoon myös erillisin raportein ja selvityksin, mutta niiden tekeminen edellyttää resursointia. Media on viime vuosina ollut kiinnostunut rahapeliongelmiin liittyvistä kysymyksistä. Mediatiedotteet, toimittajille avoimet tilaisuudet, Twitter ja erilaiset blogit voivat olla hyviä väyliä lisätä tietoa ja keskustelua rahapelaamisesta ja rahapeliongelmaasta.

6.5 Palvelujen kehittäminen

Rahapeliongelmaan sekä tuen ja avun tarpeeseen vaikuttaa se, miten rahapelaamiseen ja rahapeliongelmiin suhtaudutaan yhteisössä, kuinka paljon ja minkälaisia rahapelejä on tarjolla ja kuinka paljon niitä halutaan pelata. Mitä enemmän rahapelaaminen aiheuttaa yhteisössä haittaa, sitä enemmän palvelujen kehittämiseksi on tarvetta.

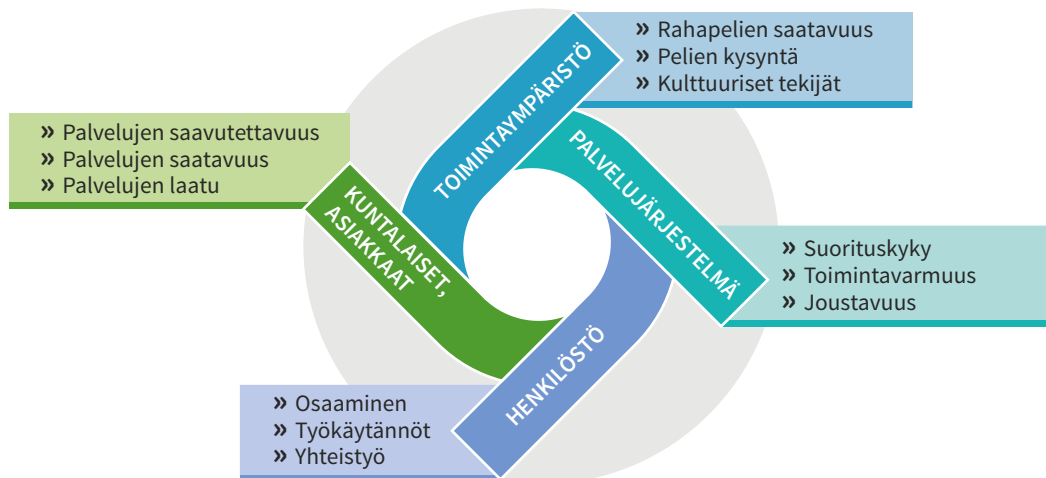
Rahapeliongelmaan liittyviä palveluja voidaan kehittää toimintaympäristön, palvelujärjestelmän, henkilöstön tai asiakkaiden näkökulmasta tai ottaen huomioon kaikki näkökulmat. Asiakkaan näkökulmasta palveluissa on tärkeää muun muassa se, onko tukea ja apua saatavilla, ovatko palvelut helposti saavutettavissa ja onko palvelu laadukasta. Henkilöstön näkökulmasta keskiössä ovat osaaminen, työtä tukevat käytännöt ja yhteistyö muiden toimijoiden kanssa. Palvelujärjestelmän tulisi joustaa asiakkaiden tarpeiden mukaan sekä toimia aukottomasti ja kustannustehokkaasti.

Rahapeliongelmiin tarvittavien palvelujen keskeiset haasteet liittyvät Suomessa palvelujen saavutettavuuteen, saatavuuteen ja oikea-aikaisuuteen. Asiakkaiden on usein vaikea

löytää tarvitsemaansa apua, ja toisaalta tarjolla olevat palvelut vaihtelevat aluekohtaisesti. Rahapeliongelma jää usein tunnistamatta, ja apua haetaan vasta sitten, kun ongelmat ovat kärjistyneet.

Palveluihin liittyviin haasteisiin on Suomessa pyritty vastaamaan erilaisilla kehittämishankkeilla. Yksi esimerkki palvelujen kehittämisestä on Helsingin ja Uudenmaan yhdyskuntaseuraamustoimistojen ja Helsingissä sijaitsevan rahapeliongelmiin erikoistuneen Peliklinikan yhteinen kehittämishanke, jossa on pyritty yhdistämään rahapeliongelmiin käsittely osaksi yhdyskuntapalvelua. Hankkeen tavoitteena on ollut lisätä yhdyskuntaseuraamustoimistojen työntekijöiden osaamista rahapeliongelman puheeksiottoon, tunnistamiseen ja hoitoonohjaukseen. Hanke on myös osa rikosseuraamulaitoksen tavoitetta verkostoitua ja integroitua yhteiskunnan normaalipalveluihin. Hankkeessa Peliklinikan työntekijät kouluttavat yhdyskuntaseuraamustoimistojen työntekijöitä ja yhdyskuntaseuraamustoimistojen työntekijöillä on käytävissä Peliklinikan konsultaatiopalvelut, kuten työnohjaus ja neuvonta sekä puheeksiottoon liittyvä tukimateriaali.

Rahapeliongelmiin liittyvien palvelujen kehittämiseen liittyviä näkökulmia

Tukiaineistot

Tukiaineistot
saatavana
verkkojulkaisuina
thl.fi/tukiaineistot

Rahapelaaminen puheeksi: Puheeksiotto, tunnistaminen ja lyhytneuvonta.
2019.

Työelämä pelissä – Tietoa rahapelihaittojen tunnistamisesta ja ehkäisemisestä työyhteisössä.
2. uudistettu painos, 2021.

Pelin merkit – Tietoa rahapeliongelmasta työssään peliongelmiä kohtaaville.
6. tarkistettu painos, 2018.

Nuoret pelissä – Tietoa kasvattajille nuorten digitaalisesta pelaamisesta ja rahapelaamisesta.
5. uudistettu painos, 2016.

Liikaa pelissä – Tietoa rahapeleistä ja peliongelmasta.
4. painos, 2016.

Läheiset ja rahapeliongelma – Tietoa ja välineitä läheisten kanssa työskentelyyn.
2015.

Suhteet pelissä – Tietoa ja tukea rahapelaamisesta huolestuneille läheisille.
3. tarkistettu painos, 2014.

Osa tukiaineistoista on saatavana myös ruotsinkielisenä:
thl.fi/penningspel/publikationer

Kirjallisuutta

Blomqvist, Aleks (2017). **Vammaiset henkilöt rahapelaajina: Peluurin asiakastietokannan analyysi.** Diakonia-ammattikorkeakoulu.

Eläke pelissä – Opas rahapelaamiseen. EHYT ry.

Itäpuisto, Maritta – Lampinen, Katja – Miettinen, Petri – Naappi, Sari – Perttula, Anne-Maria – Smolander, Kaija – Vihriälä, Jyrki (2011). **Rahapeliongelmiin tunnistaminen, puheeksiotto ja pelaajan auttaminen.** Opas. Pelissä-hanke 2008–2011.

Kämppe, Jenni – Pajunen, Elisa (2010). **Pelin viemää. Katsaus ikääntyneiden rahapelaamiseen.** Avauksia 11/2010. THL, Helsinki.

Pajula, Mari (2007). **Ongelmapelaajan läheinen: sairas vai selviytyjä? Selvitys rahapeliongelman vaikutuksista läheisiin.** Stakesin työpapereita 26. Helsinki: STAKES.

Pickering, Dylan – Spoelma, Michael J. – Dawczyk, Anna – Gainsbury, Sally M. & Blaszczynski, Alex (2020). **What does it mean to recover from a gambling disorder? Perspectives of gambling help service users.** Addiction Research and Theory 28(2), 132–143.

Smolej, Mirka – Karjalainen, Salla – Jaakkola, Tapio (2015). **Rahapelaamisen riskirajoilla.** Arpa-projekti. Helsinki: EHYT ry.

RAHAP€LIONGELMAN KOHTAAMINEN SOSIAALITYÖSSÄ

Suomessa rahapelejä pelataan paljon ja niiden tarjonta on runsasta. Osalle pelaajista rahapelaaminen muuttuu ongelmaksi aiheuttaen erilaisia psyykkisiä, fyysisiä ja taloudellisia haittoja.

Sosiaalialan ammattilaiset ovat avainasemassa rahapeliongelman tunnistamisessa, pelaamisen aiheuttamien haittojen vähentämisessä ja toipumisen tukemisessa. Sosiaalityöllä voidaan vaikuttaa myös rahapeliongelmaa tuottaviin ja ylläpitäviin rakenteisiin. Rakenteellisen sosiaalityön keinoin voidaan tuottaa tietoa, edistää osallisuutta, purkaa rahapeliongelmaan liittyvää stigmaa sekä parantaa palveluja.

Tämä tukiaineisto on tarkoitettu sosiaalityöntekijöille sekä kaikille sosiaalialan ammattilaisille, jotka työssään kohtaavat ihmisiä, joilla on rahapeliongelma. Aineiston tavoitteena on tarjota tietoa rahapelaamisesta, pelaamisen aiheuttamista haitoista, rahapeliongelmasta toipumisesta sekä asiakastyön että rakenteellisen sosiaalityön keinoista vähentää rahapelaamisesta aiheutuvia ongelmia.

Julkaisun myynti

kirjakauppa.thl.fi

ISBN 978-952-343-611-4 (painettu)

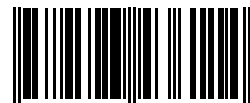
ISBN 978-952-343-612-1 (verkko)

Saatavana verkkojulkaisuna

thl.fi/tukiaineistot

<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-612-1>

 **Terveyden ja
hyvinvoinnin laitos**

9 789523 436114 >